

PROCESGIDS

HOOFDMANNENKAMER, SINDS 1749
HOGE JUSTITIEKAMER VAN STAD EN
LANDE VAN GRONINGEN

P. BROOD & E. SCHUT

Hoofdmannenkamer, sinds 1749
Hoge Justitiekamer van Stad en Lande van Groningen

Procesgidsen

1. Staatse Raad van Brabant
 2. Hof van Friesland
 3. De Etstoel van Drenthe
 4. Hoofdmannenkamer, sinds 1749
- Hoge Justitiekamer van Stad en Lande van Groningen

De totstandkoming van deze serie ‘Procesgidsen’ wordt begeleid door een commissie, ingesteld door het bestuur van de STICHTING TOT UITGAAF DER BRONNEN VAN HET OUD-VADERLANDSE RECHT (STICHTING OVR).

Van deze Begeleidingscommissie maken deel uit: prof.mr. O. Moorman van Kappen (voorzitter), prof.mr. A.Fl. Gehlen, prof.mr. C.H. van Rhee, prof.mr. F. Keverling Buisman, mr. T.J.M. Kolfshoten en dr. P. Brood (secretarissen)

PROCESGIDS

HOOFDMANNENKAMER,
SINDS 1749
HOGE JUSTITIEKAMER VAN STAD EN
LANDE VAN GRONINGEN

De civiele procesgang ten tijde van de Republiek
der Verenigde Nederlanden

P. BROOD en E. SCHUT

Hilversum
Verloren
2006

Deze uitgave kwam tot stand dankzij een financiële bijdrage
van de Gratama Stichting.

Afbeelding op het omslag:
Zegel van de Hoofdmannenkamer en Hoge Justitiekamer, dat in de 17de en
18de eeuw in gebruik was. Het getoonde exemplaar dateert uit 1603.

ISBN 90-6550-826-0

©Stichting OVR en
Uitgeverij Verloren, Postbus 1741, 1200 BS Hilversum, www.verloren.nl

Typografie Rombus, Hilversum
Drukwerk Wilco, Amersfoort
Brochage Van Strien, Dordrecht

No part of this publication may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

INHOUDSOPGAVE

Woord vooraf	7
1 De rechterlijke organisatie in hoofdlijnen	9
Provinciale rechtbanken	9
Bijzondere rechtbanken	11
Lokale rechtbanken	11
Overzicht van de rechterlijke organen	13
2 De Hoofdmannenkamer in Groningen	15
Historische ontwikkeling	15
Organisatie	17
Bevoegdheden	22
3 De gang van het proces	24
Inleiding	24
De dagvaarding	24
De presentatie en het oproepen van de zaak	27
De eis	28
Het verweer	28
a. Het exceptieve verweer	29
b. De litiscontestatio	30
c. Replik en dupliek	31
d. Het interlocutoire vonnis/eindvonnis	31
e. Gebeurtenissen betreffende een procespartij tijdens het geding	32
De bewijslevering	32
De sententie definitief	33
Het verstek	33
De duur van de processen	35
De kosten	35
Schema van de civiele procesgang	37
4 Een appelzaak voor de Hoge Justitiekamer	38
Casus: beslaglegging op een schip	38
Procedure in eerste aanleg	39
Procedure in hoger beroep	41

5	Archief en toegangen	48
6	Literatuur	49
7	Lijst van illustraties	51
8	Glossarium	52

WOORD VOORAF

Stad en Ommelanden. Ze zijn het mooiste voorbeeld van het gezegde: bij elkaar deugen ze niet, maar van elkaar meugen ze niet. De Prins van Oranje vergeleek ze in 1579 met een kwade man en vrouw, waarbij hij in het midden liet wie nu de man en wie de vrouw was. En voor elkaar hadden de beide kemphanen ook passende scheldwoorden in huis. De Ommelanden vonden de stad een monster: een Drents hoofd op een Fries lichaam. In de Middeleeuwen behoorde Groningen immers tot Drenthe als onderdeel van het bisdom Utrecht. De Ommelanden waren een deel van het gehele Noordzeekustgebied, van Vlaanderen tot Denemarken, dat eeuwenlang Friesland genoemd werd. Zelf afficheerden ze zich regelmatig als Klein Friesland of de Friese Ommelanden. Dat was wel wat anders dan die ‘staart van Drenthe’, zoals zij spottend over Groningen spraken.

Deze tegenstelling tussen Stad en Ommelanden heeft ook de rechterlijke organisatie bepaald. Vooral het functioneren van de Hoofdmannenkamer was een bron van ongenoegen voor de Ommelanders. De hoofdmannen, aangewezen uit de oud-burgemeesters en raad, waren de stedelijke rechters, die in aanvang samen met de Ommelanders recht spraken in Ommelander zaken. Geleidelijk echter eigenden deze hoofdmannen zich vrijwel de gehele rechtspraak toe. Onder Karel V, dus vanaf 1536, werd de Hoofdmannenkamer een bestuurscollege en een uitvoerend orgaan van de centrale regering. De climax van deze ontwikkeling was de opzegging in 1577 door de Ommelanders van hun verbond met de stad. Zij beschouwden zich voortaan als onafhankelijk gewest en wilden niets meer met Groningen te maken hebben.

Door de zogenaamde Reductie van Groningen in 1594 werden Stad en Ommelanden toch één gewest binnen de Republiek der Verenigde Nederlanden. De Staten van Stad en Lande bleven bestaan uit twee leden: Stad en Ommelanden. Daardoor bleef de oude controverse dus bestaan. Burgemeesters en Raad van Groningen en de Staten van de Ommelanden vormden gezamenlijk de Provinciale Staten, die op het landelijk niveau één stem moesten uitbrengen. Dat betekende dus dat Stad en Ommelanden het met elkaar eens moesten worden over wat zij in Den Haag naar voren zouden brengen. En dat was niet eenvoudig ...

Als provinciaal rechterlijk college had de Hoofdmannenkamer zich inmiddels een positie verworven in het gewest. Deze heeft de kamer ook niet meer verloren. Haar taak was in grote trekken de rechtspraak in civiele zaken en beperkte rechtspraak in

strafzaken. In 1749 werden haar taken aangepast en werd zij beroepsinstantie voor civiele en criminele zaken van de lagere gerechten in de provincie. Sindsdien heette zij Hoge Justitiekamer.

Deze gids wijst de weg door het archief van Hoofdmannenkamer en Hoge Justitiekamer aan wie op zoek is naar civiele zaken. De hoeveelheid van het materiaal, de weerbarstigheid ervan en het juridisch taalgebruik maken het zoeken in dit archief niet eenvoudig. De gids probeert evenwel achtergronden en methodiek weer te geven, verklaart begrippen en neemt de lezer aan de hand door de archivalia.

De auteurs zijn prof.dr. A.H. Huussen erkentelijk voor zijn commentaar op het manuscript van de gids.

1 DE RECHTERLIJKE ORGANISATIE IN HOOFDLIJNEN

De rechterlijke organisatie in Stad en Lande gedurende de tijd van de Republiek is eigenlijk een mozaïek van instellingen en competenties. Om dit mozaïek te kunnen begrijpen is enige ordening noodzakelijk. Te onderscheiden zijn provinciale rechtbanken, lokale rechtbanken en bijzondere rechtbanken.¹

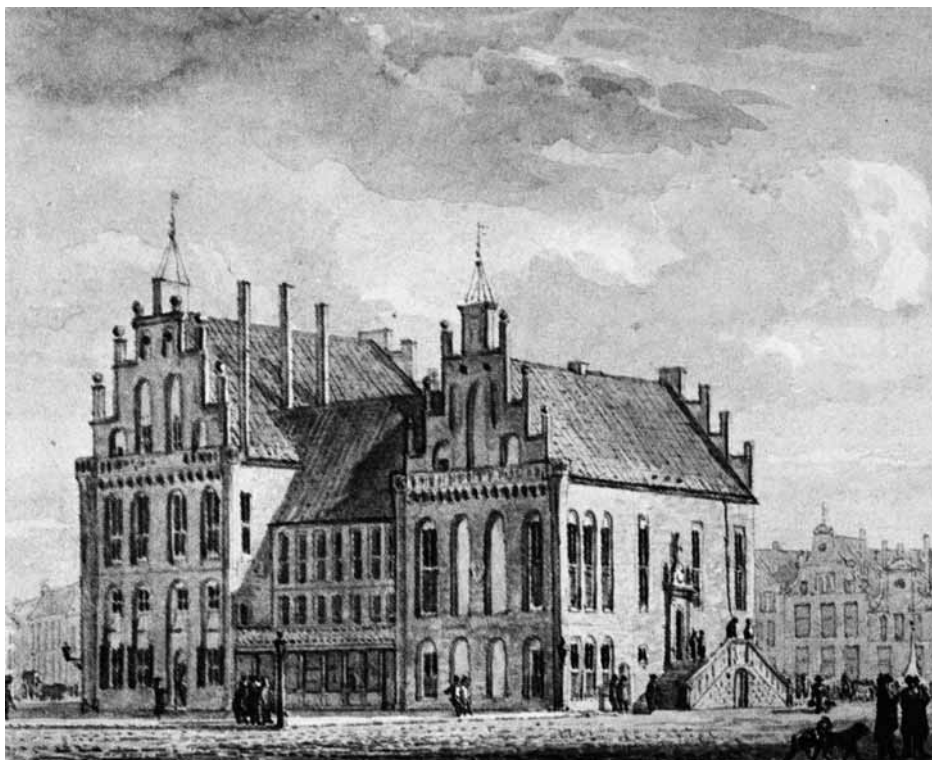
Provinciale rechtbanken

Op provinciaal niveau was de **Hoofdmannenkamer** de belangrijkste instelling. Sinds 1749 werd de kamer **Hoge Justitiekamer** genoemd. De kamer bestond uit de luitenant (als plaatsvervanger van de stadhouder) en vier, later acht hoofdmannen. Haar taak was globaal het uitoefenen van de rechtspraak in civiele zaken (vorderingen van stedelijke instanties en zijn burgers tegen Ommelanders, zaken van Ommelanders onderling, appél bij kleine geldvorderingen), beperkte rechtspraak in strafzaken, het houden van toezicht op Ommelander rechters, rechtspraak in appel van civiele vonnissen van de drost van Wedde, de zorg voor de schouw van belangrijke wegen.

In 1749 werd de kamer de beroepsinstantie voor civiele én criminele zaken van de lagere gerechten in stad, stadsjurisdicties en Ommelanden. Daarnaast werd zij een soort rekenkamer voor de zijlvesten en dijkrechten, de ‘waterschappen’ van die tijd.

De Bataafse revolutie van 1795 maakte van de Hoge Justitiekamer een **Hof provinciaal**. De Staatsregeling van 1798 verordonneerde dat de pas gevormde Bataafse Republiek een andere territoriale indeling zou krijgen. De oude provincies werden vervangen door departementen, waarvan de omvang was gebaseerd op het aantal inwoners. Hierdoor gingen de noordoostelijke provincies op in twee departementen: dat van de Eems en dat van de Oude IJssel. Het departement van de Eems omvatte de voormalige provincies Stad en Lande en Friesland. Deze nieuwe bestuurlijke indeling bleef niet zonder gevolgen voor de opbouw van de rechterlijke organisatie. De regering wilde alle provinciale hoven vervangen door departementale, die zouden worden gevestigd in de plaatsen met de meeste inwoners. Voor het departement van de Eems betekende deze wens dat Groningen als volkrijkste plaats van het departement was aangewezen als vestiging van het nieuwe gerechtshof. Uiteraard

¹ Een kort en helder overzicht geeft Formsma in *Historie van Groningen*. Zie verder Brood, *Het oude Groninger recht*.

Afb. 1 Het raad- en wijnhuis op de Grote Markt te Groningen; tot 1755 vergaderde hier de Hoge Justitiekamer.

voelden de Friese raadsheren en bestuurders niets voor deze plannen. Met succes wisten zij de voorstellen te traineren tot aan de invoering van de Staatsregeling van 1801, waarbij de oude provinciegrenzen werden hersteld. In november 1802 werd het Hof van Justitie van het voormalig Gewest Stad en Lande ontbonden en vervangen door het Departementaal Gerechtshof van Stad en Lande van Groningen. In 1803 kreeg dit gerechtshof een nieuwe instructie die zonder wezenlijke veranderingen de werkzaamheden van het Hof tot 1811 bepaalde. De toevoeging van het Reiderland in 1808 vergrootte wel het territorium waar het hof bevoegd was, maar bracht geen verandering in zijn werkzaamheden.

Belangrijke reglementen zijn de 'Instructies' van 1601 en 1653 en het Reglement Reformatoir van 1749.

De uit de Middeleeuwen daterende **warven** stierven aan het begin van de achttiende eeuw uit. Deze bijeenkomsten van hoofdmannen en plaatselijke rechters uit het gehele gewest onder leiding van de luitenant (de plaatsvervangervan de stadhouder) werden op den duur geheel verdrongen door de Hoofdmannenkamer, die aan het eind van de Middeleeuwen gestalte kreeg.

Bijzondere rechtbanken

Daarnaast fungeerden enkele bijzondere rechtbanken, die zich onttrokken aan de competentie van de Hoofdmannen- of Hoge Justitiekamer.

De rechtspraak over militairen was voorbehouden aan het **Krijgsgerecht** voor civiele zaken en de **Krijgsraad** voor criminele zaken van militairen. Deze gerechten werden benoemd door het provinciaal bestuur. Het krijgsgerecht werd in 1749 opgeheven.

Voor zaken betreffende jacht en visserij werd in 1749 het **Provinciaal Jachtgericht** ingesteld, dat fungeerde tot 1795. De bevoegdheid omvatte rechtspraak en registratie van jacht- en visserijrechten, maar ook de schouw over een aantal wegen welke het van de Hoofdmannenkamer had overgenomen.

De leden van de **Groninger Academie** (studenten en docenten) bleven buiten de competentie van de stedelijke gerechten. De organen van de universiteit (rector en assessoren, senaat) spraken zelf recht, zowel in civiele als in criminele zaken. De universiteit vormde dus als het ware een juridisch eiland binnen de stad.

Het **provinciaal bestuur** van Stad en Lande had ook bevoegdheden op het terrein van de rechtspraak. Alle geschillen over belastingzaken werden berecht door Gedeputeerde Staten. Verder behandelden de Staten beroepszaken van het krijgsgerecht en hadden Gedeputeerde Staten het recht de straf vast te stellen in zaken die de Krijgsraad beoordeeld had (het recht van pardon). Daarnaast behandelden Gedeputeerde Staten een beperkt aantal criminele zaken, te weten aangaande landlopers, terugkeer van bannelingen, provinciale ambtenaren en eigendommen, het provinciale tuchthuis en zeer zware misdrijven.²

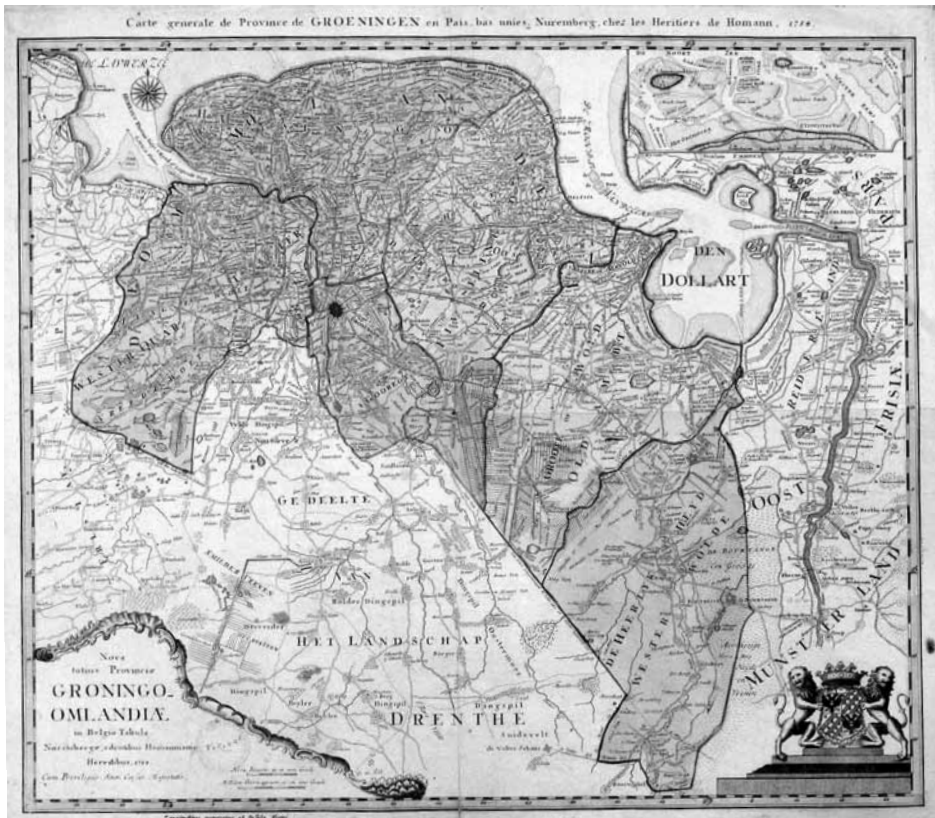
Waterschapszaken waren een aangelegenheid van de **zijlvesten en dijkrechten**. De bestuurders van de zijlvesten, scheppers geheten, hadden ook bevoegdheid in civiele en criminele rechtspraak, voor zover dat met waterstaatsaangelegenheden te maken had. Ook hoger beroep werd binnen de zijlvesten behandeld. Na 1749 was beroep van vonnissen van scheppers en dijkrechters mogelijk op de Hoge Justitiekamer.

Bijzonder mag men ook de kerkelijke rechtspraak noemen. In hedendaagse terminologie zou men eerder van tuchtrecht spreken, omdat het de uitoefening van de kerkelijke discipline binnen de eigen gemeenschap betrof. Binnen de gereformeerde kerk hadden de **kerkenraden** het toezicht en de censuur op de lidmaten en ambtsdragers binnen de eigen gemeenten. Beroep was mogelijk op de **classes**, en vandaar weer op de **synode**.

Lokale rechtbanken

Wie begrip wil krijgen van de rechterlijke organisatie op **lokaal niveau**, ontkomt er niet aan een zekere geografische verdeling te maken. De meest eenvoudige is die tussen het gebied waar de stad Groningen het voor het zeggen had en het gebied

² J.A. Feith, 'Criminele rechtspraak van Gedeputeerde Staten', 175 e.v.

Afb. 2 Kaart van het gewest Stad en Lande, waarop de indeling in de verschillende landschappen goed is aangegeven, 1784.

waar dat niet het geval was. Dit onderscheid is, hoewel al verhelderend, toch nog te grof. Een nader onderscheid is wenselijk, omdat binnen deze twee gebieden nog vele verschillen zijn.

Het territorium onder directe invloed van de stad is onder te verdelen in: stad, Go-recht (Selwerd) en Sappemeer, Oldambten, Westerwolde (zij het met de status van Generaliteitsland). Niet direct onder het gezag van de stad vielen de Ommelanden: Hunsingo, Fivelingo en Westerkwartier.

Dit onderscheid is van belang omdat de wijze waarop de rechtsbedeling georganiseerd was, in elk van de genoemde gebieden anders was. In oorsprong waren het namelijk afzonderlijke 'landschappen' die voor een belangrijk deel hun eigen zaken regelden. Allengs heeft Groningen macht over een aantal van deze 'landschappen' verworven en er dus ook bevoegdheden gekregen. De rechterlijke organisatie ten tijde van de Republiek in de verschillende gebieden is als het ware een mengeling van de oorspronkelijke structuur en de door de stad opgelegde regels.

Vanzelfsprekend heeft deze organisatie een wettelijke basis. Vaak is dat een land-recht, aangevuld door afzonderlijke regelingen. Deze toe te passen rechtsregels zijn het gemakkelijkst terug te vinden in bundels die in de achttiende eeuw gevormd zijn

om de bestuurders en juristen uit die tijd tot naslagwerk te dienen. Meestal bevatten deze bundels de landrechten van de Ommelanden, de Oldambten, Westerwolde en Selwerd, alsmede het *Corpus der Groninger rechten* van het stadsbestuur, aangevuld met afzonderlijke ordonnanties en reglementen.³ De rechterlijke reorganisatie van 1749 en volgende jaren heeft zijn wettelijke neerslag gekregen in de bundel *Verzameling van reglementen, instructien, en dispositien, gestatueert door Zyne Doorlugtigste Hoogheid ... strekkende tot onverbreekelijke wetten voor de provincie van Stadt en Lande* (Groningen 1761).

Overzicht van de rechterlijke organen

Provinciale rechtbanken	Hoofdmannenkamer/Hoge Justitiekamer Warven
Bijzondere rechtbanken	Provinciaal bestuur Krijgsgerecht/Krijgsraad Provinciaal Jachtgericht Forum Academicum Zijlvesten en dijkrechten
Lokale gerechten stad Groningen	burgemeesters en raad (in vol gericht en in nedergericht) gild-, water- en stapelrecht bouwmeesters van de 18 burgergilden heren van de kluft commissarissen tot de kleine zaken
Selwerd en Sappemeer	ambtman (en bijzitters) van Selwerd richter van Sappemeer ambtman van jurisdictie Selwerd en Sappemeer (1803-1811)
Oldambt	drost van Wold-Oldambt drost van Klei-Oldambt drost van jurisdictie Oldambt (1803-1811)
Westerwolde	drost te Wedde richter van Wedde richter van Bellingwolde en Blijham c.a.

³ De bibliotheek van de Groninger Archieven bezit een bundel (nummer 162), maar in verschillende familie-archieven treffen we ze ook aan.

	drost jurisdictie Wedde en Westerwoldingeland (1803-1811)
Fivelingo	rechters in twintig verschillende rechtstoelen burgemeesters en eedgenoten van Appingedam schuttengericht van Appingedam drost van jurisdictie Fivelgo (1803-1811) zegelaars te Delfzijl, Slochteren en Loppersum (1803-1811)
Hunsingo	rechters in 28 verschillende rechtstoelen drost van jurisdictie Hunsingo (1803-1811) zegelaars te Leens en Uithuizen (1803-1811)
Westerkwartier	rechters in 14 grietenijen drost van jurisdictie Westerkwartier (1803-1811) zegelaar te Leek (1803-1811)

2 DE HOOFDMANNENKAMER IN GRONINGEN

Historische ontwikkeling

De Ooster- en Westerwarf, de bijeenkomsten van lokale en stedelijke rechters, ontwikkelden zich in de veertiende eeuw tot gevestigde instellingen met rechtsprekende en regelgevende bevoegdheid. Namens de Ommelanden namen de plaatselijke rechters aan de warf deel. In de praktijk waren dat de afgevaardigden van de klauw-gerechtigden (zij die krachtens de op het klauwregister vermelde heerden tot het redgerambt gerechtigd zijn). Van de zijde van de stad namen aanvankelijk burgemeesters en raad deel, vanaf circa 1470 waren de stadsvertegenwoordigers de 'hoofdmannen'. Deze, vier in getal, werden aangewezen uit de oud-burgemeesters en raad.

Aangezien de warven altijd op het raadhuis in de stad gehouden werden en de Ommelander rechters hun taak daar als tijdrovend en weinig lucratief beschouwden, kregen de hoofdmannen een grote bewegingsvrijheid. Allengs beperkten de hoofdmannen zich niet meer tot processuele handelingen ter bevordering van de rechtsgang, maar werd hen ook het onderzoek en de waardering van het bewijs overgelaten. Zelfs kregen zij de vrijheid buiten de warven om kleinere appellaken te beslissen. Aldus werd de Hoofdmannenkamer langzamerhand een zelfstandig rechtsprekend college.

Aan het begin van de zestiende eeuw heeft graaf Edzard van Oost-Friesland als landsheer getracht van de Hoofdmannenkamer een onafhankelijk rechtsprekend en bestuurlijk college te vormen. Hij ontnam de stad haar benoemingsrecht en wilde de rechtbank zelf aanstellen. Zijn regeringsperiode was echter te kort om dit streven te funderen. Hertog Karel van Gelre, die hem als landsheer opvolgde, herstelde de oude toestand. Als nieuw element voegde hij de stadhouder toe. Tijdens zijn Habsburgse opvolgers (Karel V en Filips II) bleef deze situatie gehandhaafd. Feitelijk werd de plaats van de stadhouder in de Hoofdmannenkamer sinds 1538 echter ingenomen door diens plaatsvervanger, de luitenant. Te meer daar de stadhouder een groter gebied onder zijn verantwoordelijkheid had dan alleen Stad en Lande, werd de luitenant de vertegenwoordiger van de landsheer in de provincie. Daarmee werd de Hoofdmannenkamer een bestuurscollege en een uitvoerend orgaan van de centrale regering.

Na de Reductie, in 1594, toen Stad en Lande een gewest van de Republiek der Verenigde Nederlanden werden en de staatsrechtelijke organisatie aangepast werd, bleef de Hoofdmannenkamer bestaan. Politieke invloed had zij echter niet meer. De

kamer werd een provinciale rechtbank, waarvan de instructie op 2 november 1601 door de Staten van Stad en Lande werd vastgesteld.⁴

Niet alleen in de Staten, ook in de Hoofdmannenkamer woedde de machtsstrijd tussen de stad Groningen enerzijds en de Ommelanden anderzijds. De Ommelanders bleven klagen over machtsmisbruik door de stad. Pas de grote maatschappelijke onrust van 1748 zorgde voor enige essentiële veranderingen.

In het Reglement Reformatoir van 1749 werd de Hoofdmannenkamer omgevormd tot de Hoge Justitiekamer. De leden ervan werden benoemd door de stadhouder zonder voorafgaande nominatie. Zij moesten een academische graad in de rechten bezitten en mochten geen regeringsfunctie uitoefenen. De mogelijkheden voor hoger beroep van de lagere gerechten werden aanmerkelijk uitgebreid en de stadhouder kreeg het recht van gratie, hetgeen zijn invloed op de rechtspraak vergrootte. Op waterstaatkundig terrein werd de Justitiekamer een soort rekenkamer.

Tot 1811 veranderde er in wezen weinig. Weliswaar wisselde door de revolutie van 1795 de benaming in Hof provinciaal of Hof van Justitie en door de indeling van de Republiek in departementen in 1803 in Departementaal Gerechtshof, de competentie bleef ongeveer gelijk. In 1808 werd het rechtsgebied nog uitgebreid met Reiderland.

Organisatie

In de tweede helft van de vijftiende eeuw blijkt dat de hoofdmannen een college vormden dat gescheiden van het stadsbestuur functioneerde.⁵ Zo vaardigden zij in 1474 mandaten (dagvaardingen) uit zonder de medewerking van burgemeesters en raad. In 1458 al zegelden burgemeesters, raad en hoofdmannen met een ‘Stad en Lande secreet’ zegel, dat wil zeggen als waren zij een provinciaal orgaan.

De luitenant, des stadhouders plaatsvervanger, was sinds 1538 eerste hoofdman in de Hoofdmannenkamer. De instructie van de luitenant noemt deze rechtsprekende functie met name, in tegenstelling tot die van de stadhouder.⁶ In feite werd de luitenant de centrale figuur in het gewest, als voorzitter van het belangrijkste rechtsprekende college, en raakte de stadhouder op de achtergrond.

De luitenant werd benoemd door de landsheer, de vier hoofdmannen werden door het stadsbestuur aangewezen uit de oud-burgemeesters en raad.⁷ Na 1594 bleef de benoeming van de vier hoofdmannen en hun salariëring een zaak van de stad, maar zij werden beëdigd door de Staten. De luitenant en de secretaris werden voor het leven benoemd door de Staten. Aangezien Stad en Ommelanden het niet eens konden worden over de wijze van benoeming van de luitenant, bleef de functie

⁴ Groninger Archieven (GrA), Toegang 1 inv. nr. 481.

⁵ Zie de inleiding op de inventaris van de Hoge Justitiekamer.

⁶ Formsma, *Ommelander strijd*, 11.

⁷ Een lijst van hoofdmannen vanaf 1410 tot het jaar 1604 is opgenomen bij Ubbo Emmius, *De agro Frisiae inter Amasum et Lauicam flumina deque urbe Groninga in agro eodem & de iure utriusque syntagma* [...] *Addita series hovetmanorum, id est iudicum summorum inter agrarios, quotquot eorum ex monumentis haberi potuerunt* (Groningen 1605), 49-56. Alleen in deze uitgave is de lijst met hoofdmannen opgenomen. In andere uitgaven van dit werk ontbreekt de lijst.

Afb. 4 Het pand in de Oude Boteringestraat waar de Hoge Justitiekamer vanaf 1755 zitting hield.

tot 1640 vacant. Toen werd besloten tot loting. Deze viel in 1640 ten gunste van de stad, in 1652 van de Ommelanden uit. In 1656 besloten de Staten tot een tweejaarlijks luitenantchap, waarvan de nominatie beurtelings aan Ommelanden en Stad zou zijn.⁸ Bovendien was in 1645 de kamer uitgebreid van vier naar acht leden. Deze vier nieuwe leden werden door de stadhouder voor het leven benoemd: drie op voordracht van de Ommelanden en een op voordracht van de stad.

Het Reglement Reformatoir van 1749 maakte van de Hoofdmannenkamer een volledig provinciaal hof van justitie. Het heette sindsdien ook Hoge Justitiekamer. Alle rechters in de Ommelanden moesten voortaan de eed afleggen voor het hof en er kwam een procureur-generaal.

Bekend is dat het secretariaat en enige mate van archiefvorming in elk geval vanaf het begin van de zestiende eeuw werden gevoerd. De Hoofdmannenkamer vergaderde tot in de achttiende eeuw op het stadhuis van Groningen. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat geen strikte scheiding plaats had tussen het stadsarchief en dat van de kamer. Na de Reductie van 1594 werden door de nieuwe kamer de protocollen van de afgezette secretarissen opgeëist. In 1755 vestigde de kamer zich in een gebouw aan de Boteringestraat in Groningen, dat tot 1998 in gebruik is gebleven als gerechtsgebouw.

Over het personeel van de Hoge Justitiekamer is weinig bekend. In 1795, toen de kamer tot hof provinciaal werd omgevormd, werd een overzicht van de bestaande en de nieuwe bezetting gemaakt.

Luitenant en Hoofdmannen
Procureur-generaal

⁸ Formsma, *Archieven Hoge Justitiekamer*, inleiding, 10-11.

secretaris
ontvanger de koopschatten
clercq van de ontvanger
ontvanger der breuken
clercquen (3)
drossaard
cipier
kastelein
deurwaarders (3)
dienaren
bodes
onderdienaren of lopers
dienaars van de drossaard

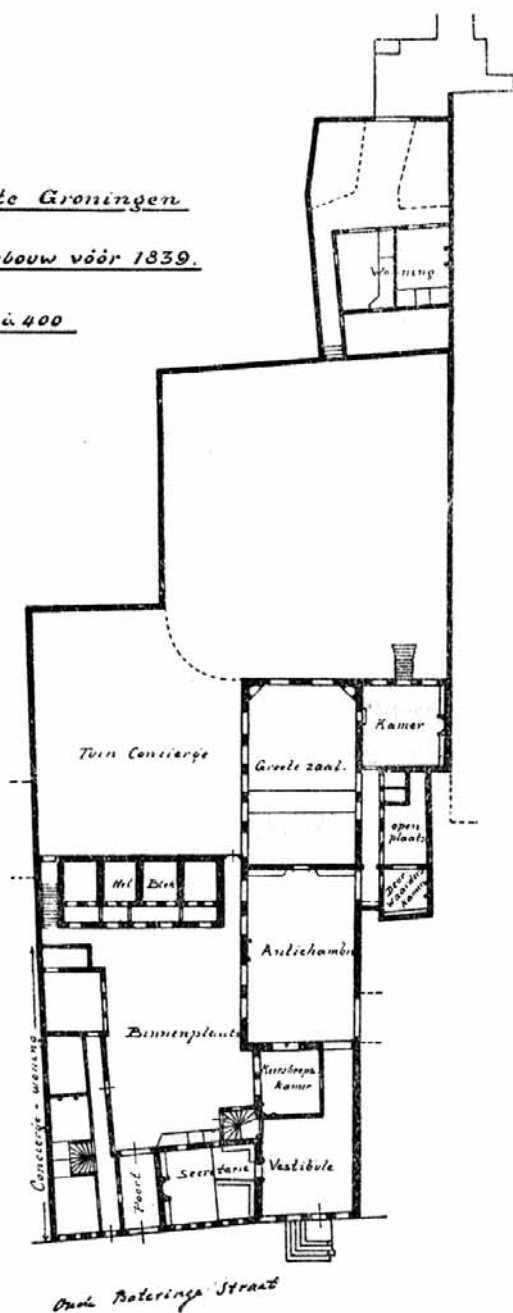
De nieuwe bezetting werd:

9 leden als raad
1 procureur-generaal
2 secretarissen
1ste klerk
2de klerk
3de klerk
3 deurwaarders
6 dienaars
drossaard
cipier
kastelein
drostdienaren

Uit de instructies van sommige van deze functionarissen is het een en ander over hun taken te achterhalen. De klerken waren belast met het uitbrengen van mandaten, het notuleren van de zittingen en het afschrijven van documenten voor alle partijen. De ontvanger van de koopschatpenningen organiseerde en inde de opbrengsten van veilingen of verkopen bij executie; voor de inning stonden dienaren hem bij. De ontvanger der breuken had tot taak het innen van alle breuken en boetes voor veroordelingen wegens verstek en normale veroordelingen, alsmede het innen van revisies. De deurwaarders zorgden voor het aantekenen en oproepen van personen die op de gewone appelrol zowel als de revisierol stonden. Bovendien waren zij belast met het uitbrengen van mandaten, het verkondigen en uitbrengen van de sententies, het publiceren op gewone plaatsen van de bekendmakingen, het rondbrengen van brieven en halen en brengen van de president naar de zitting. De dienaren brachten dagvaardingen uit namens de deurwaarder en noteerden bij beslagleggingen.

Was de drossaard in Drenthe de hoogste ambtenaar, in Stad en Lande zorgde hij (en zijn dienaren) voor de uitvoering van de orders van het Hof en de Procureur-Generaal. Verder hielden zij aantekening van misdaden waarvan daders onbekend wa-

Hof van Justitie te Groningen
Indeeling van het gebouw vóór 1839.
Schaal 1:400

Afb. 5 Plattegrond van het gebouw van het Hof van Justitie, tot 1795 Hoge Justitiekamer, waarbij de situatie vóór 1839 wordt weergegeven.

droogje zorgen, erop toezien dat alles schoon was en register houden van gevangenen en hun misdaden. De kastelein was dezelfde persoon als de cipier en moest alles schoon houden in de gevangenis alsmede de vergaderlokalen en andere vertrekken van het Hof.

De voorschriften voor de Hoofdmannenkamer en later de Hoge Justitiekamer waren de volgende:

- 1 Instructie voor den Luytenant ende Hoofdmannen samt voor de Secretaris ende Dienaren des Gerichtcamers van de Provincie der Stadt Groningen ende der Ommelanden, 2 november 1601, gedrukt in 1619
- 2 Instructie voor Lieutenant ende Hoofdmannen mitsgaders Secretarien ende Dienaren vande Gerichts-Camer der Provincie van Stadt Groningen ende Ommelanden, 17 november 1653, gedrukt in 1654 bij de weduwe Edz. Huysman te Groningen
- 3 Reglement van Zyne Doorlugtigste Hoogheid den Heere Prince van Orange en Nassau etc. om te dienen tot een fundamentele en onverbreekelijke wet, waarna alle zaken, zoo van politie als justitie daarin vervat, voortaan in de stad Groningen en in de Ommelanden zullen worden beleid en behandeld (Reglement Reformatoir), 27 november 1749.
 - a Reglement van procederen in civiele zaken voor de Hooge Justitie Kamer van Stad en Lande door Willem Carel Hendrik Friso, volgens de resolutie van 29 augustus 1748
 - b Instructie voor de dienaars en bodens van de Hooge Justitie Kamer mitsgaders reglement op hare jura, 22 januari 1751, gedrukt te Groningen bij Nic. Jac. Cram in 1751
- 4 Ampliatie Reglementen van Zijne Doorlugtigste Hoogheid den Heere Prince van Orange en Nassau etc. opzigtelijk de manier van procederen in civiele zaaken en op het beleid der procureurs in revisie alsook omtrent het salaris van de advocaten, voor de Hooge Justitie Kamer van Stad en Lande, 25 mei 1783 te Den Haag, gedrukt bij Jacob Bolt te Groningen in 1783
- 5 De resoluties van de Staten van Stad en Lande van 25 februari en 26 april 1645, 2 maart 1659, 12 maart 1667, 28 maart 1673, 25 november en 5 december 1679, 6 november 1733, 22 januari 1751, 4 februari en 28 december 1771 en 30 augustus 1795.

Bevoegdheden

In de zestiende eeuw nam, ten koste van de warven, de Hoofdmannenkamer bijna de gehele rechtspraak over. Het begin van deze ontwikkeling lag bij de zelfstandige afhandeling door de hoofdmannen van zaken van gering belang. Tegelijkertijd werd één van de belangrijkste functies van de Hoofdmannenkamer de behandeling van vorderingen van stedelijke instanties en zijn burgers tegen Ommelanders. Ook konden Ommelanders afspreken hun onderlinge kwesties aan de hoofdmannen voor te leggen. Verder werd de kamer bevoegd onroerende goederen in de Ommelanden bij executie te verkopen en mocht zij verschillende mandaten uitvaardigen.

De grens tussen de bevoegdheden van warven en Hoofdmannenkamer werd in de zestiende eeuw deze: in zaken tussen Stadgers (zoals de stad-Groningers worden genoemd) en Ommelanders waren in eerste instantie de plaatselijke redger en de Hoofdmannenkamer bevoegd, al naar gelang de aard van de vordering en de vraag

of partijen zich onderwierpen aan de rechtsmacht van de Hoofdmannenkamer. In appelzaken werden de zakelijke vorderingen behandeld door de warven, de persoonlijke geldvorderingen (tot een bedrag van 60 oude schilden) door de Hoofdmannenkamer.

Op het terrein van de criminele rechtspraak kreeg de kamer ook iets te zeggen. Vanouds waren strafzaken het domein van de plaatselijk rechter. Sinds de zestiende eeuw kwamen de zwaardere misdrijven (doodslag) in appel voor de warven, de lichtere (mishandeling) voor de hoofdmannen. Ook hierbij werd het boetebedrag (als hoofdlossing) van 60 oude schilden allengs de grens van bevoegdheid tussen warf en kamer.

Na 1538 mochten de inwoners van Westerwolde tegen vonnissen van de drost van Wedde in beroep gaan bij stadhouder en hoofdmannen. In 1545 werd dit appelrecht nog eens uitdrukkelijk door de landsheer bevestigd.

Onder de Habsburgse vorsten zorgde de rol die de stadhouder en diens luitenant kregen, ervoor dat de kamer ook een bestuurlijke taak had. De Staten werden samengeroepen door stadhouder en hoofdmannen. Plakkaten van de centrale regering werden door de Hoofdmannenkamer afgekondigd en uitgevoerd. Daarnaast was een zeer belangrijke taak de uitvaardiging van mandaten. Een blik in het archief van de hoofdmannen toont onder andere een plakkaat van de landsheer, Filips II, uit 1562, houdende verbod van uitvoer van granen. Maar het bevat ook mandaten (opdrachten) aan de tappers in de Ommelanden om de accijnzen op bier en wijn te betalen, aan de schatbeurders om de schattingen af te dragen en aan de ingezetenen van Winsum om soldaten per schip naar Groningen te vervoeren.

Na de Reductie was de Hoofdmannenkamer, als gezegd, een provinciale rechtbank, met dien verstande dat het college geen rechtsmacht had in zaken tussen Stadgers onderling. Als zodanig had zij het toezicht op de uitoefening van de rechtspraak in de Ommelanden. In bijzondere gevallen mocht zij waterstaatskwesties beoordelen. Een voor een rechtbank ongewone bevoegdheid was die van het recht van schouw over enige 'heerwegen'. Dit recht vloeide waarschijnlijk voort uit de wens van de stad om zeggenschap over de oude toegangswegen te hebben.

Door de wijzigingen van 1749 werden ook de bevoegdheden van de kamer anders. Hoger beroep was nu mogelijk van civiele vonnissen van burgemeesters en raad van de stad Groningen en van de drie grote zijlvestenijen (waterschappen). De beroepsmogelijkheid bestond al voor vonnissen van de Ommelander rechters en van de drost van Westerwolde.

Daarnaast kreeg de kamer de appelzaken van criminele vonnissen, gewezen door rechters in de Ommelanden, de stad, de stadsjurisdicties en Westerwolde. Ook kreeg zij enige criminele rechtspraak in eerste instantie.

3 DE GANG VAN HET PROCES⁹

Inleiding

De eerste handeling om een proces in civiele zaken aanhangig te maken was niet zolangs de dagvaarding op last van de eiser, maar een verzoek daartoe aan het gerecht. De eiser gaf daarbij een bedrag van 6 gulden (bij zaken boven f250,-) of 3 gulden in consignatie. Deze kreeg hij terug wanneer hij in het gelijk gesteld werd, maar verloor hij bij afwijzing van zijn eis. De eiser deed een mondeling¹⁰ verzoek aan de Kamer om te dagen. Werd dit verzoek ingewilligd, dan verleende de Kamer het zogenaamd mandaat. Binnen tien dagen werd hiervan ook mededeling gedaan aan de rechter in eerste instantie. In de zeventiende eeuw werd hiervan een apart register bijgehouden (archief Hoge Justitiekamer inv.nr. 1100). Aan de hand van deze lastgeving deed één van de gerichtsdienaars of zijn onderlopers de dagvaarding.

De dagvaarding

Een van de vereisten voor de wettige verhandeling van een proces was een behoorlijke citatie of ‘verdagvaardinge’.¹¹ Zoals boven reeds werd vermeld, ging aan het dagen een verzoek daartoe van de eiser aan het hof vooraf.

Deze dagvaarding diende te geschieden uit naam van de ‘Stadtholder ende Hoofdmannen van wegen die heerlijkheyt der Stadt Groninghen ende Omlanden’ (art. 56 van de instructie van 1601) en behoorde ondertekend te zijn door een der hoofdmannen en door een secretaris, voorzien van het kleine zegel.¹² In de instructies is er voor het verlenen van een mandaat in het algemeen, dus zonder nadere omschrijving van de aard van de dagvaarding, sprake van ‘provisie van rechte’ (art. 47 1601; idem 1654). De dagvaarding werd geregistreerd. Thans is alleen de registratie uit de periode 1750-1770 nog bewaard (archief Hoge Justitiekamer inv.nr. 1101). Het

⁹ Dit hoofdstuk is een bewerking van hoofdstuk 2 van de scriptie, samengesteld door Van Roosmalen-Mann, *De procesgang bij de Hoge Justitie Kamer*.

¹⁰ Een schriftelijk, getekend rekest, voorzien van de nodige blijken was vereist in zaken van inhibitie (verbod) en beklag. Werd dit verzoek afgewezen, dan kreeg de indiener meteen een veroordeling tot het betalen van een boete (Reglement van procederen 1749, art. 4, 15).

¹¹ Laman, *Anleiding tot de eerste beginselen*, 506.

¹² Indien het extra-ordinaris mandaten betrof, zoals schuldmandaten van 20 goudgulden in eerste aanleg, mandaten van beklag, handsluiting, tevens wetebrieven (zie daarvoor bijzondere vormen van mandaten), dan was de ondertekening door de luitenant of de presiderende hoofdman vereist.

237

Mandaat tot over-
dracht van de Dominie-
schappen van Nijmegen, Kolham,
Schildwolde, en de beide Harksteden.

**Wij Eerststadhouder, Lieutenant en
Hoofdmannen** uit naam en van wegens de Hooge Oorlogshoofd
en Heerlijkheid van Stad Groningen en Ommelanden / &c. gebieden uon-
dergeschreven by poena twintich Golt-gulden ende de toebaat / op naesten
Dinsdagh over 8 dagen ten acht uren voer ons te verschijnen /
ende te aanhooren sodane conclusie / als Des Heer Off: De
Reccordt Stad van Nijmegen, Kolham, half
Schildwolde, ende beide Harksteden (van annex)

over uw gedenkt te nemen

Den sijnde sij na vertooninge dedel zult moer-
ten afstaan, en aan de magt en wille van den
Impetrant weder over te laten sodane als
ministratie der Heerl. steden van Nijmegen,
Kolham, half Schildwolde ende beide
Harksteden cum annex, als sij dus ver-
namens den Impetrant hebt gecorrecet
sij geweldt stroffe want W. mit. d. s. van
gewonde Dominie schappe gezetstelt word op
gezet, saler quovis jare in arantam

omne na gehoorde verantwoordinge daer op te oordonnere / als wy na
sichte sullen bevinden te behooren. Den Boden gevef desen Brief
weder / by poena voorsz. Gegeven onder onses Ampts Segel: Den 10
Octob. 1770. *N. J. van der*

De J. Van Schultenborgh
als Geconventueerde Rechter
van Nijmegen, Kolham,
half Schildwolde, ende
beide Harksteden.

Afb. 7 Voorbeeld van een gedrukt en geschreven mandaat. In dit geval voor de rechter van Slochteren, Kolham, Schildwolde en Harkstede om zijn archieven over te dragen aan zijn opvolger, 1770.

dagen geschiedde door de gerichtsdienaar in eigen persoon of door diens onderloper (assistent) aan de gedaagde persoonlijk – maar dan niet op een ‘onbekwame’ plaats, zoals een taveerne – of aan diens huisgenoten. De dienaar vertoonde het mandaat ‘in originali’ en las het voor, tenminste als het de eerste ‘reyse’ (keer, maal), de eerste dagvaarding, betrof. Wenste de gedaagde een afschrift, dan kon hij dit tegen betaling krijgen.

Het mandaat behoorde in te houden de naam en de kwaliteit van de aanlegger en van de gedaagde, die van hun respectieve consorten, alsmede ‘de oorsaek waeromme de dach-vaeringe geschiet’ (art. 11 1654), dat wil zeggen de reden van de vordering en de vordering zelf. Bij schuldmandaten moesten de som en de termijn van betaling vermeld worden (art. 5 1749). Voorts de vermelding van de dag en het uur waarop de gedaagde voor de Kamer diende te verschijnen.

Op de rug van het mandaat tekende de dienaar de plaats, datum en het uur van de insinuatie (de aanzegging) aan en ondertekende die (art. 104 1601).

De termijn tussen de insinuatie en de dienende dag (de dag waarop de zaak op de rol geplaatst is) was minimaal twee dagen. Dit bleek in de praktijk aan de korte kant, want in 1749 werd voor de eerste dagvaarding acht en voor de overige twee dagen gesteld (art. 2 1749).

Was het mandaat niet volgens de bovengenoemde regels opgesteld, dan was het nietig. De gedaagde was niet gehouden te verschijnen. Op het niet verschijnen na een correcte dagvaarding stond een breuk (art. 89 1601; idem 1654), ook amende (geldboete) genoemd.

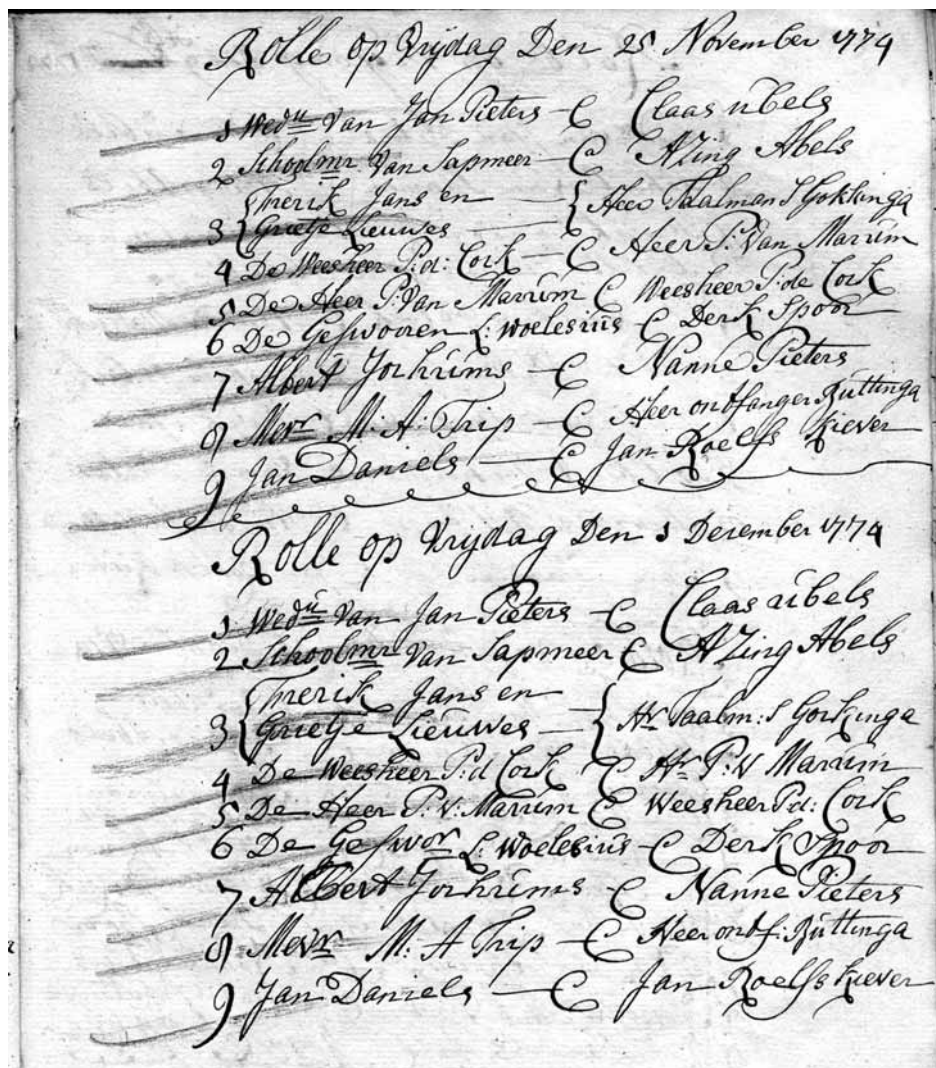
Als de gedaagde buiten de jurisdictie van de Kamer woonde, dan geschiedde de daging niet per mandaat, maar per ‘wetebrief’¹³ door een dienaar van het gerecht onder wiens ressort de betreffende persoon viel. Gedaagden, woonachtig in het Oldambt, Gorecht en Sappemeer, waren verplicht op de derde rechte dag ‘domicilium citandi eum procuratore acceptante’ (dus een adres om gedaagd te kunnen worden) in de stad te kiezen (art. 5 1749). Was de woonplaats van de gedaagde geheel en al onbekend, dan gebeurde de dagvaarding ‘per edictum ad valvas’, hetgeen inhield dat de oproep op een zondag aan de kerkdeur geslagen werd. Hoewel Laman, een achttiende-eeuwse schrijver over het Groningse recht, het edictum ad valvas noemt, staat deze vorm niet in de instructie omschreven.¹⁴

De termijn tussen de bezorging van de wetebrief en de dienende dag was 28 dagen; de termijn bij aanplakking op een publieke plaats is niet vermeld.

De omschrijving van de zaak in het mandaat werd gedaan door de aanlegger zelf of door zijn raadsman.

¹³ Oorspronkelijk is een wetebrief niets anders dan een kennisgeving, een brief die de persoon aan wie hij gericht is, doet weten dat enige rechtshandeling op een bepaalde dag en uur zal plaats hebben, aldus Frima in *Het strafproces in de Ommelanden*, 198.

¹⁴ Laman, *Anleiding*, 530; Frima, *Strafproces*, 200.

Afb. 8 Rolboek van zaken van het Westerkwartier (die evenals de zaken van het Gorecht en Sappemeer op vrijdag werden behandeld), 1774. De rolboeken geven toegang op het verhandelde voor de Hoge Justiekamer.

De presentatie en het oproepen van de zaak

Elke dag maakte de secretaris of de gerichtsdienaar de rol op. Welke namen daarop genoteerd moesten worden, of ervan verwijderd, vernam hij van de verschenen partij of hun vertegenwoordigers (art. 1-2 resolutie 6 nov. 1733). Was een advocaat tot procederen ingeschakeld, dan diende deze de last daartoe te tonen (art. 11 1749). Bij het begin van de rechtstag werd de rol aan de president voorgelegd.

De volgorde die aangehouden werd in de behandeling van de zaken, was die 'na

ouderdom' (art. 12 1749). Het 'weekrooster' van de Hoge Justitiekamer zag er als volgt uit:

- maandag: appel van vonnissen van Burgemeesters en raad van Groningen over Oldambster zaken en appel van zaken in Fivelingo en Westerwolde
- woensdag: appel van vonnissen van Burgemeesters en raad van Groningen over zaken in de stad en de stadstafel en appellen van zaken in Hunsingo
- vrijdag: appel van vonnissen van Burgemeesters en raad van Groningen over zaken in Selwerd en Sappemeer en appellen van zaken in het Westerkwartier.

Na het oproepen door de dienaar was de 'pleidooihoudende' partij gehouden 'zig anstonts te ontdekken' en te verklaren dat hij enig instantie had te doen, dat wil zeggen een eis ingesteld had. Zolang het proces nog niet in staat van wijzen was, moest de aanlegger elke rechte dag tot 'poursuite' van de zaak instantie doen en de gedaagde diende daarop steeds mondeling te antwoorden. Uitstel werd alleen om gegronde redenen verleend (art. 4 1783).

De eis

Als aanlegger en verweerder beiden verschenen waren (zie voor het niet verschijnen van partijen de paragraaf over verstek) en zij na de oproep in de rechtszaal traden, dan werden zij geconfronteerd met drie rechters. Ging hun zaak echter honderd Emders guldens te boven, dan met vier heren (art. 6 1601). Na de uitbreiding van het ledental der Kamer in 1645 waren bij grote zaken, dat wil zeggen meer dan 150 caroli guldens betreffende, zes heren (na 1749 waren dit er vijf) verplicht het gehele proces bij te wonen, tenzij de partijen met een geringer aantal genoegen namen (art. 6 1654).

De secretaris verzocht de eiser het mandaat over te leggen. Kwam hij met een 'stukkerig' of gescheurd mandaat aanzetten, dan kon de secretaris dit weigeren.

De eiser was de eerste partij die tijdens het proces het woord kreeg. Het woord, want het was gebruikelijk dat de eis mondeling werd gedaan¹⁵ (art. 3-4 res. 1733). De eis moest duidelijk en zonder dubbelzinnigheden zijn. Hij moest een conclusie inhouden en bij schuldvorderingen de vermelding van de 'causa debendi' en uit wat hoofde, alsmede de juiste som waarvoor executie of condemnatie verzocht werd (art. 5 res. 1733).

Het verweer

Hoewel dit thans niet meer gebruikelijk is, werd in de periode van de Republiek uitdrukkelijk verschil gemaakt tussen exceptief verweer en antwoord ten principaal. De Friese rechtsgeleerde Ulricus Huber (1636-1694) omschreef dit als volgt: 'Ant-

¹⁵ Schriftelijk moesten die processen gevoerd worden die zaken betroffen van boedelscheiding, sociëteiten en liquidatie (art. 23 1749).

woordt is een middel, waardoor de Gedaagde voorgeeft, dat hij behoort te worden vrijgesproken. Exceptie is een middel, waardoor de Gedaagde voorgeeft, dat hij niet gehouden is, op den eisch te antwoorden en verder te procederen. Door eijsch en antwoorde geschiedt de litiscontestatie ende door exceptie wordt de litiscontestatie voorgekomen of opgehouden'.¹⁶

a. Het exceptieve verweer

De gedaagde kon van mening zijn dat de Kamer niet bevoegd was kennis te nemen van de zaak, die in het mandaat omschreven en in de eis gesteld was. Omdat hij een militair was bijvoorbeeld, of een academieburger en uit hoofde van dien alleen gedaagd kon worden voor respectievelijk het krijgsgerecht en het forum academicum. Dan kon hij gebruik maken van de 'declinatoire exceptie' (via fr. van lat. *declinare*=doen afwijken, afwenden), een verweermiddel waarmee de gedaagde de bevoegdheid van het hof in de betrokken kwestie betwistte, of de rechters wraakte uit 'suspicie' omdat hij onder hen familieleden of vrienden van de eiser vermoedde.

De gedaagde kon alleen op de eerste rechte dag, genoemd op het eerste mandaat, van dit verweermiddel gebruik maken. Pas na de behandeling van de exceptie, en wel de ongegrondverklaring ervan, behoeft de gedaagde ten principale te antwoorden.

Werd er geen declinatoire exceptie opgeworpen op de eerste rechte dag, dan gold dat de gedaagde zich aan het oordeel van de Kamer onderworpen had, de zogenaamde stilzwijgende submittie, en hij kon daarop niet meer terug komen (art. 3 1783).

Was de eiser zo onverstandig niet meteen bij het mandaat de nodige kopieën van bewijsstukken te laten voegen, dan kon de gedaagde uitstel vragen om daarvan 'visie' te nemen. Alleen kopieën, die op de secretarie van de Kamer gemaakt waren, hadden geldigheid. De eiser kreeg drie dagen de tijd zijn stukken in te leveren; de gedaagde op zijn beurt drie dagen om daarvan visie te nemen en desgewenst kopieën te laten maken, welke binnen acht dagen door de dienaar bezorgd behoorden te worden (art. 20-21 res. 1733).

Behalve voor bovengenoemde handeling kon de gedaagde om allerlei andere redenen uitstel van antwoord verzoeken, bijvoorbeeld om zich op het antwoord te beraden. Was deze zogenaamde dilatoire exceptie (via fr. van lat. *differre*=verschuiven, uitstellen) gegrond verklaard, dan moest de gedaagde deze op de ordinaris rolle laten aantekenen (art. 8 res. 1733).

Het derde en laatste exceptieve verweermiddel – want zij moesten in deze volgorde opgeworpen worden – waarvan de gedaagde gebruik kon maken, was de 'peremptoire exceptie' (via fr. van lat. *perimere*=wegnemen, geheel vernietigen). Dit hield bijvoorbeeld in dat de gedaagde kon bewijzen dat aan de gestelde eis reeds voldaan was. Bij toewijzing werd de gedaagde ontslagen van instantie.

Het woord 'exceptie' werd ook in ruimere zin gebruikt, waarbij gedacht werd aan elk verweer, dat niet een volstreekte ontkenning inhield van de gestelde rechtsbetrekking.

¹⁶ Aangehaald door Star Busman, *Hoofdstukken van burgerlijke rechtsvordering*, 291.

1874 Don 3 October
 Naam Pieters appellaat & Albert
 Jochems Appellaat van Soesane
 & tentent als de d. May 1874 vorgevoren Raad
 in Grond den 23 Maas 1874 hebben gegeven
 Gedep: 6 ge. Dit trouw

Den 16 November
 Geresktheertinge, Jan Joels vriers wiens procedur
 volgen tentent als de d. May 1874 vorgevoren Raad
 van den 31 Maas 1874. Dit trouw
 Dr J. F. Engelhard, Dit trouw
 inget. Dit trouw
 van van hys heer vriers wiens procedur
 hap sijn gereaffumeert van Soesane
 tentent als de d. May 1874 vorgevoren Raad
 geven en Raad in Grond den 23 Maas 1874
 nov. 1874 hebben gegeven Dit trouw
 en Jan Daniel Appellaat,
 Gedep: 6 ge. Dit trouw

Afb. 9 Rolboek van appel van vonnissen van zaken in hoger beroep door burgemeesters en raad gewezen van de ambtman van het Gorecht, 1775. Blijkens de kanttekening werden de in consignatie gegeven 6 guldens teruggegeven.

b. De litiscontestatio

Waren er geen excepties opgeworpen, dan moest de gedaagde meteen op de eis antwoorden. Had hij dat wel gedaan, dan was hij gehouden de eerste rechtstag na de behandeling daarvan ten principale te antwoorden (art.4 1783).

Op het moment dat de gedaagde antwoordde, was er litiscontestatio in het pro-

ces. Bij de litiscontestatio ging het om een rechtsmoment. Dit antwoord hield in het erkennen of het loochenen van de eis. Evenals gewoonlijk de eis mondeling werd gedaan, werd mondeling geantwoord. Dit diende op duidelijke en heldere wijze te geschieden (art. 21 1749).

Erkende de gedaagde de vordering, dan werd zonder uitstel de verzochte executie of veroordeling geaccordeerd. Bestreed hij haar, geheel of gedeeltelijk, dan werd het contradictoire proces voortgezet. Bij schuldvordering gold dat de gedaagde bij gedeeltelijke ontkenning van de eis het daarin gevorderde bedrag moest 'namptiseren', dat wil zeggen bij voorraad (vooruit) storten. Dit was niet vereist bij volledige loochening (art. 16. 1749).

Na de litiscontestatio kon de impetrant (eiser) het 'juramentum calumniae' (lat. calumnior=te kwader trouw aanklagen) van de gedaagde verzoeken. Door die eed was de gedaagde gehouden geen valse getuigenis af te leggen of de feiten te verdraaien. Weigerde de gedaagde de eed af te leggen, dan moest daar meteen over worden gedisputeerd (art. 29 1749).

c. Replik en dupliek

Na het antwoord van de gedaagde op de eis kregen de partijen beurtelings nogmaals de gelegenheid gehoord te worden in de zogenaamde repliek en dupliek. Ook hiervoor is de term 'exceptie' van toepassing geweest, in de zin als bij de paragraaf over de excepties ter sprake is gekomen (vergelijk art. 32 1749).

Of er nog een tripliek en quadrupliek werd toegestaan, is uit de instructies niet op te maken.

Waren de partijen het eens over de vorm van het antwoord, dan kregen zij drie dagen voor het produceren van 'probatoria' en drie dagen voor de 'contra-probatoria' op straffe van verstek (art. 33 1749; zie de paragraaf over bewijslevering). Waren deze bij de Kamer ingeleverd, dan werd het proces door de secretaris samengevat, en binnen acht dagen overgelegd. De zaak was dan in staat van wijzen gekomen (art. 58 1654).

d. Het interlocutoire vonnis/eindvonnis

De kwestie werd nu aan de rechters voorgelegd en deze dienden een oordeel te vinden. Achtte de Kamer de bewijzen voldoende, dan volgde meteen het eindvonnis. Vond de Kamer het noodzakelijk de partijen nadere bewijslevering te gelasten, dan werd dit geregeld in een tussenvonnis: de interlocutoire sententie.

Dit vonnis werd geveld aan de hand van de samenvatting van de secretaris 'ten overstaan en stemminge' van tenminste drie of vier heren, in afwezigheid van de partijen (art. 6, 58 1654).

Bij schriftelijke procesvoering volgde de uitspraak binnen zes weken na dagvaarding van de partijen (art. 56 1654).

e. Gebeurtenissen betreffende een procespartij tijdens het geding

Kwam de gedaagde tijdens het proces in de macht van zijn crediteuren, dan konden deze het geding voortzetten.

Bij sterfgeval van een der partijen konden de erfgenamen met het proces verdergaan (art. 56 1749 proc.).

De bewijslevering

Bewezen moesten die punten worden, die niet door de tegenpartij toegegeven werden. Om een duidelijk inzicht te krijgen om welke punten het ging, stelden de partijen de zogenaamde posities in geschrifte op. In de positie werd het standpunt van de partij weergegeven in artikelen. Om lange duur en hoge kosten van het proces te vermijden, mochten de advocaten die de posities opstelden slechts salaris eisen voor tien artikelen per positie (art. 9 res. 1679). Dan zorgden de advocaten er kennelijk wel voor, dat zij dit aantal niet te boven gingen.

Elk artikel mocht niet meer dan één stelling bevatten, welke relevant diende te zijn (art. 3, 5 res. 1679). Ook waren herhalingen verboden (art. 4 res. 1679). De secretaris had de bevoegdheid artikelen die hij tegenstrijdig vond te schrappen (art. 9 res. 1679).

De partijen werden in commissie gedaagd, dus niet voor de Kamer als geheel; één heer was reeds voldoende. Drie maal per week was daarvoor 's middags van 13 tot 17 uur gelegenheid. Daarna werd de partijen de eed afgenomen en dienden zij op de posities te antwoorden. De partij tegen wie bewijs gevoerd werd, kon de posities op drie mogelijke wijzen beantwoorden: *credo* (lat. ik geloof, =ja), *non credo* (=nee), *nescio* (=ik weet het niet). Hierdoor kwam vast te staan waarover het proces nu eigenlijk ging (art. 7 res. 1679).

De bewijsmiddelen werden gewoonlijk gevormd door schriftelijke stukken, 'blijken of instrumenten' genoemd, getuigenverklaringen en de enquête, de neerslag van de 'oculaire inspectie'. De blijken konden zijn van publieke aard, zoals akten, en van particuliere, zoals door beide partijen getekende overeenkomsten.

Voor het bewijs door getuigenverklaring was de getuigenis van twee 'onstraffelijke' personen voldoende, die behoorlijk gedaagd en beëdigd waren en de reden van hun getuigenis hadden opgegeven. De Ommelandse partij mocht getuigen uit de Ommelanden voor de Kamer laten dagen.

Sommige personen mochten niet als getuigen worden toegelaten. Dit betrof eigenlieden (onvrijen), jongeren beneden de 14 jaar, geesteszieken, eerloze personen, dienstboden en bloedverwanten tot de derde graad. De laatste twee categorieën konden wel à charge van de partij getuigen, maar niet à décharge. De getuigen werden in afwezigheid van de partijen gehoord. Naderhand konden de partijen visie en kopie van de verklaringen nemen.

Oculaire inspectie, op verzoek van de partijen of op ordonnantie van de Kamer, hield in het in oenschouw nemen van de situatie, bijvoorbeeld van de staat van een

onroerend goed. Hiertoe werd een raadsheer als commissaris benoemd, die op de eerste rechte dag die volgde op de inspectie, daarvan schriftelijk rapport moest uitbrengen (art. 10 1783).

Achttende de Kamer de geleverde bewijzen niet voldoende, dan kon ze besluiten de eiser zijn eis met de eed te laten sterken, het zogenaamde extra-ordinair bewijs (art. 29 1654).

Tegen de getuigenverklaring konden bezwaren ingebracht worden, de reproches (fr. verwijt), waarmee de getuige of de getuigenis in twijfel getrokken werd. De tegenpartij kon zich daarvan zuiveren door de ‘salvatie’ (via fr. van lat. salvare=redden).

Bewijslevering aan de hand van stukken begon na de litiscontestatio; de getuigenverklaring, de ‘enquête’ werd steeds ingeleid met een interlocutoir vonnis. Waren de ‘probatoria’ en de ‘contra-probatoria’ behandeld, dan volgde het eindvonnis.

De sententie definitief

Evenals voor het interlocutoire werd voor het definitieve vonnis door de secretaris een samenvatting van het proces opgesteld, wanneer het laatste stuk binnen was. Had de secretaris dit ‘résumé’ overgelegd, dan werd daarop onmiddellijk door de Kamer besloten, in afwezigheid van de partijen. Binnen tien weken werd de uitspraak gedaan, nadat de partijen voor het horen daarvan gedaagd waren (art. 58 1601; idem 1654).

Het vonnis hield in een samenvatting van de zaak: de belangrijkste onderdelen van het standpunt van de eiser (quis, quid, à quo et ex qua causa petat – wie eist wat op grond van welke oorzaak) en de hoofdzaken van het verweer van de gedaagde, in de vorm zoals het op het einde van elke zitting was ‘geresumeert en gearresteert’, alsmede het vonnis, onderschreven met ‘pronunciatum op de Gerichtskamer der stad Groningen ende Ommelanden’ (art. 96 1654).

Er werd geen motivering van het vonnis gegeven. Alle sententiën moesten binnen 24 uur na de uitspraak te boek gesteld, dat wil zeggen geregistreerd zijn (art. 9 res. 1679).

Was het vonnis ‘begroeid’, dat wil zeggen: was er niet binnen vier weken een verzoek tot revisie gedaan¹⁷, dan kreeg het kracht van gewijsde. Het gewijsde moest binnen een jaar en zes weken werkstellig gemaakt worden. Was die termijn verstreken zonder dat de executie gedaan was, dan moest de eis gerenoveerd worden.

Het verstek

De regelingen betreffende de handelwijze ingeval eiser of verweerder niet verscheenen ten dienende dage, namen een belangrijke plaats in bij alle instructies en losse

¹⁷ Het revies moest binnen vier weken met een rekest worden aangevraagd.

bepalingen uit de betrokken periode. Daaruit kan afgeleid worden dat het verstek veelvuldig voorkwam. Het feit dat de Ommelanders over het algemeen agrarische beroepen hadden, had tot gevolg dat het verstek in bepaalde jaargetijden, zoals de oogsttijd, groot was.¹⁸

Als de eiser niet verscheen, terwijl de gedaagde compareerde, werd de eis afgewezen.

Liet de gedaagde het afweten, dan kreeg de eiser de gelegenheid het mandaat dat 'verzetten' was, te verlengen. Dan werd de gedaagde opnieuw gedagvaard: de tweede 'reysse' van de dienaar. Er kon nog een derde 'reysse' volgen, maar kwam de verweerder dan nog niet opdagen, dan kon hij, op verzoek van de impetrant, 'in contumaci-am' (lat. contumacia=weerspannigheid) worden aangetekend. Dat betekende dat de gedaagde de op het mandaat gestelde boete op niet-verschijnen moest betalen en dat de eiser opnieuw kon laten dagen, maar dan op straffe van een hogere boete (art. 24 1624).

Had de 'defaillant' (van fr. défaut=verstek), de niet-verschenen partij, redenen voor zijn verstek, bijvoorbeeld ziekte, dan kon hij binnen tien dagen na de verlening van de contumacie 'relief' (lat. relevari=ontheven worden) verzoeken. Wanneer de Kamer de opgegeven redenen deugdelijk achtte, dan werd hij van het verstek 'gezui-verd' ('gepurgeerd').

Daarmee vervielen de kosten van de contumacie, maar niet de overige gevolgen. Voor de aantekening van de eerste contumacie was de verweerder 'versteken', dat wil zeggen het recht op gebruik was hem ontzegd, van de 'exceptio declinatoria fori' (art. 26 1601; idem 1654). Bij het tweede verstek, waar voorafgaande het mandaat weer drie maal verlengd was, werd de gedaagde het recht op de dilatoire exceptie en tenslotte bij het derde verstek, verleend na drie verlengingen, op de peremptoire exceptie ontzegd (art. 27-28 1601; idem 1654). Kwam de gedaagde dan nog niet, dan werd het vierde verstek verleend, waarvan de gedaagde geen relief meer kon verzoeken. De impetrant kon dan veroordeling bij verstek verzoeken.

Te dien einde moest de eiser schriftelijk zijn 'intendit' (verg. lat. intentio=beschuldiging, eis) opmaken en overleggen. Daarin stond de eis omschreven, alsmede de hoogte van de kosten door de impetrant gemaakt. Of de eis nu werd toegewezen of niet, de gedaagde werd bij een uitspraak bij verstek steeds veroordeeld tot de kosten.

De eis moest begeleid worden van blijken (schriftelijke stukken). Achtte de Kamer dit wenselijk, dan kon zij vorderen dat de aanlegger zijn eis met een eed sterkte (art. 29 1601; idem 1654).

¹⁸ Enige advocaten klagen hierover in een brief aan de Kamer van 11 juni 1787, waarin zij verzoeken de vakantie niet midden in de oogsttijd te beëindigen. Ook wijzen zij erop dat vele landlieden 's winters door de moeilijke reis niet om negen uur aanwezig kunnen zijn. Zij geven in overweging de aanvangstijd te verlaten (GrA, Archief Hoge Justitiekamer, inv. nr. 789).

De duur van de processen

Voor de warfzaken gold de bepaling dat de beroepen binnen drie achtereenvolgende warven voldongen moesten worden op straffe van 'verlies' (art. 76 1601; idem 1654). Omdat er per jaar twee ordinaris Westerwarven en twee ordinaris Oosterwarven uitgeschreven werden, zal de maximale duur van de behandeling van één bepaalde zaak 1 1/2 jaar geweest zijn. Omdat de hoofdmannenkamer veelal de voorkeur kreeg boven de warven wegens snellere behandeling moet de duur der processen bij de Kamer minder dan 1 1/2 jaar geweest zijn. In 1749 werd de advocaten uitdrukkelijk opgedragen de zaken binnen een jaar in staat van wijzen te brengen. Slaagden zij daar niet in, dan was voor de voortzetting van het geding autorisatie van de Kamer nodig (art. 115 1749 proc.).

Dat er steeds klachten waren over de lange duur van de processen blijkt uit de opmerkingen daaromtrent in de considerans van afzonderlijke resoluties (bijv. 1679, 1733) en in die van de instructie van 1749. Daarbij worden steeds de lange duur en de hoge kosten in één adem genoemd (zie ook art. 111 1749).

De kosten

Een proces bracht drie soorten kosten met zich mee:

- a. die van de Kamer, zoals kosten wegens kopieën, zegelgeld, breuken, vonnis;
- b. die van de dienaar, die voor al zijn handelingen voor de partijen door hen betaald moest worden;
- c. die van de advocaat en procureur.

Om een indruk te krijgen van deze kosten citeren wij de regeling voor het salaris van de gerichtsdienaar en de advocaat (resp. uit het reglement op de 'jura' van de gerichtsdienaar, 22 januari 1751; en de ampliatio (de uitbreiding) van 25 mei 1783). De prijzen werden in de Republiek sinds 1681, toen er eenheid gebracht werd in het muntstelsel, genoteerd in guldens, stuivers en penningen (1 gulden=20 stuivers=320 penningen). Ter vergelijking: de kosten van een brood van 800 gram lagen rond 1600 onder de twee stuivers; rond 1790 onder de drie.

Kosten van de diensten van een gerichtsdienaar

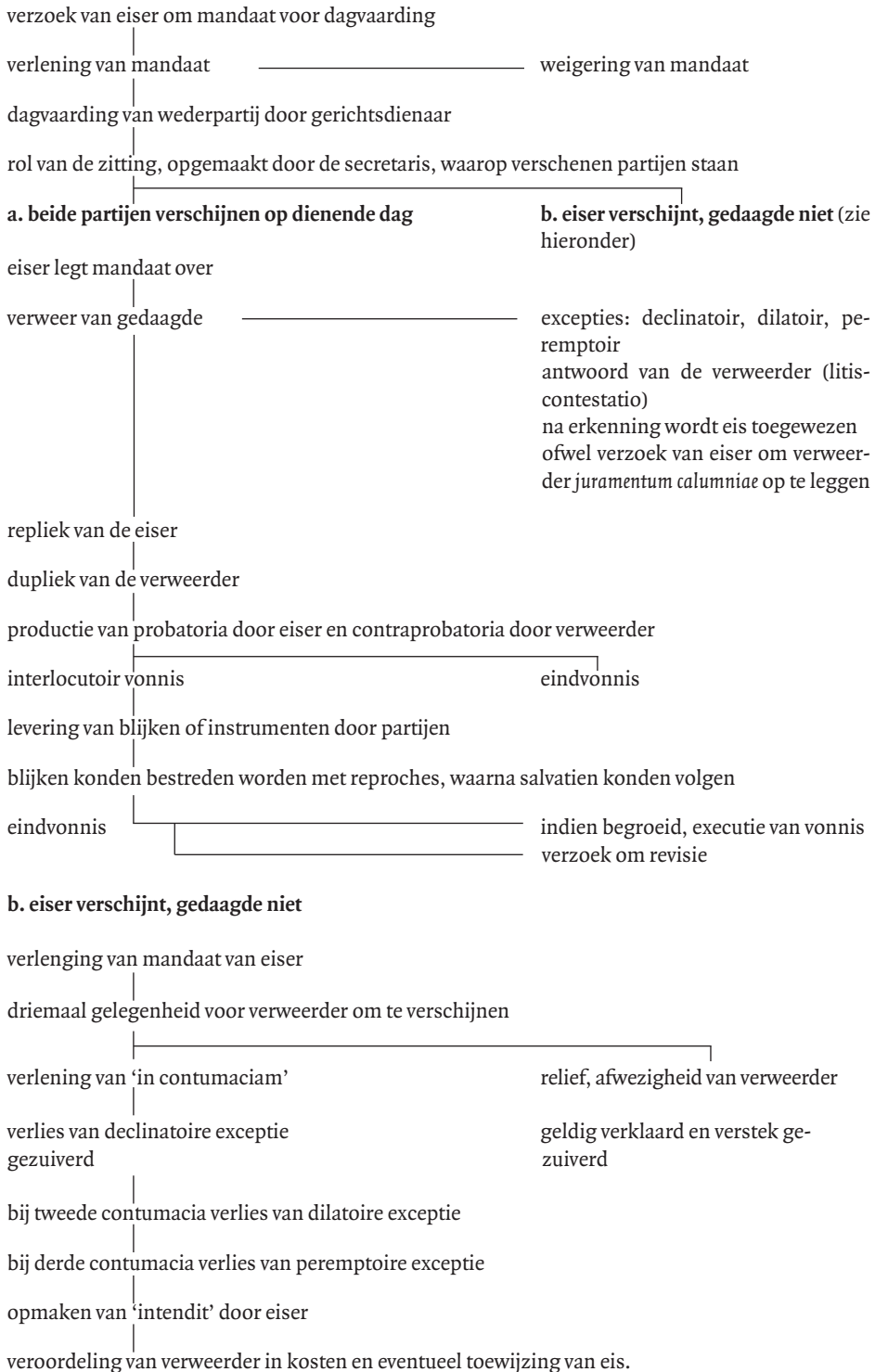
1. loop- of inlosgeld voor mandaat	1 stuiver
2. bij mandaat 'ad audiendam sententiam' voor iedere naam	6 stuivers
3. voor het aantekenen en oproepen van iedere post op petitie aangetekend	2 stuivers
4. voor extract uit de rol	1 stuiver
5. aanzegging van contumacie, executie of confirmatie van mandaat en alle andere akten bezorgen	
stad bovendienaars	6 stuivers
land onderdienaars	6 stuivers
6. extra mandaat of akte minder dan 2 uur onder de stad	2 daalder

meer dan 2 uur onder de stad	2 rijksdaalder
meer dan 4 uur onder de stad	30 stuiver
gedurende de maanden december, januari en februari het dubbele	

Salaris van de advocaten

1. pro consilio, alle zaken	36 stuivers
2. stellen van een rekest, bericht, formeren van een mandaat	24 stuivers
3. van een exceptie, litiscontestatie zowel stellen als examineren	24 stuivers
4. procederen in contumaciam voor iedere rechtdag	12 stuivers
5. examineren van last, blijk	12 stuivers
6. ieder artikel in positie, niet meer dan 10	6 stuivers
7. examineren van verklaring op positie en interrogatorium gedaan	1 gulden 4 stuivers
8. excereren van een commissie	1 gulden 4 stuivers
9. voor cliënt buiten de stad per dag	6 gulden
voor schip, vracht, vertering	6 gulden
10. conventie ad acta opstellen en tekenen	1 gulden 4 stuivers
11. dispuut waardoor de zaak wordt afgedaan voor iedere sessie	1 ducaton
12. opstellen gravamina en	4 of 5 ducats
salvatien examineren	1 of 2 ducats
13. formeren van antwoord op exceptie	1 ducaton
14. stellen van recueil	2 of 3 ducats

Schema van de civiele procesgang

4 EEN APPELZAAK VOOR DE HOGE JUSTITIEKAMER

Casus: beslaglegging op een schip

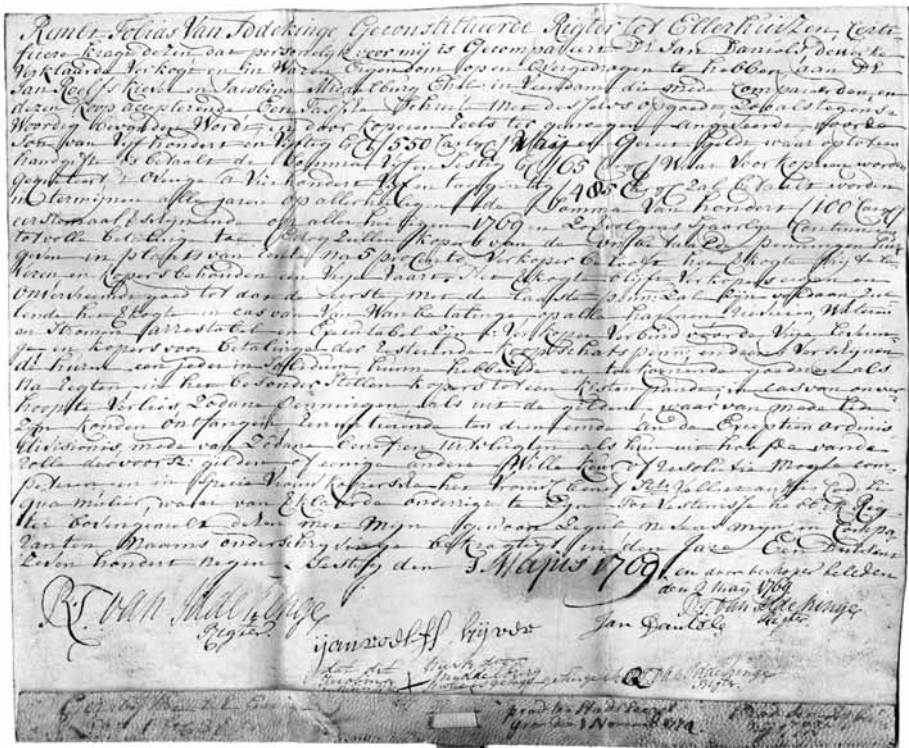
Op 1 mei 1769 verkocht Jan Daniels uit Veendam aan schipper Jan Roelfs Kiever en zijn vrouw Jacobina Middelburg een zogenaamde taske. Dit type schip had veel gelijkenis met een tjalk en was vooral ontworpen voor het vervoer van turf over de binnen- en kustwateren. De verkoopprijs bedroeg 550 gulden. In de akte van verkoop, opgemaakt voor Rembt Tobias van Iddekinge, destijds geconstitueerde rechter te Ellerhuizen¹⁹, kwamen partijen overeen dat de kopers bij levering 65 gulden zouden betalen en dat zij de rest van het bedrag in jaarlijkse termijnen van 100 gulden zouden voldoen. Zoals toen gebruikelijk was, kwamen partijen verder overeen dat de kopers in plaats van rente een huur betaalden van 5% over het openstaande bedrag. Daarnaast bevatte de akte nog een bepaling dat ingeval van schipbreuk de kas van het schippersgilde de koopprijs aan verkoper zou vergoeden.²⁰ Zowel wat betreft betaling van de termijnen als die van de huurpenningen bleven de kopers echter in gebreke. Jan Daniels liet daarom in juni 1771, in afwezigheid van Kiever, beslag op een door Kiever bevaren schip leggen, dat toen op de werf van Minne Rientjes te Kropswolde lag.

Kiever op zijn beurt vocht de beslaglegging aan en daagde Jan Daniels voor het gerecht. Aangezien Kropswolde onder de jurisdictie van het gerecht van Selwerd viel, kwam deze zaak daar in eerste instantie op de rol. Een complicerende factor was dat Kiever geen eigenaar maar ‘zetschipper’ op het in beslag genomen vaartuig was. De eigenlijke eigenaar was de raadsheer Matthias Everhard Lorentzen. Ook laatstgenoemde maakte een gerechtelijke procedure aanhangig. Hij deed dat bij het gerecht van Sappemeer, de jurisdictie van Daniels’ woonplaats.²¹

¹⁹ De Ommelanden kenden zo’n 60 rechtstoelen of jurisdicties. Een ieder die ten minste 60 grazen land bezat (‘edele heerden’ genoemd), was bevoegd recht te spreken. De duur van deze bevoegdheid werd bepaald door het aantal edele heerden in een jurisdictie die waren vastgelegd in zogenaamde Klauwboeken. In de loop der tijd raakte de bevoegdheid om recht te spreken, gescheiden van het grondbezit. Ze kon apart verhandeld worden. Aanzienlijke personen en ook de stad Groningen verwierven langzamerhand alle aandelen in de rechtspraak in een jurisdictie. Ze was dan ‘staand’ geworden. De bezitter van de jurisdictie benoemde in zijn plaats een jurist (een geconstitueerde rechter) die namens hem recht sprak en die tevens bestuurlijke en notariële functies vervulde.

²⁰ Tot de belangrijkste taken van deze schippersgilden behoorde steun aan nabestaanden van op zee gebleven zeelieden en financiële hulp aan door schipbreuk getroffen schippers. In de provincie van Stad en Lande moesten talrijke van dergelijke gilden zijn geweest. Van weinige zijn reglementen bewaard. Voor een voorbeeld van een dergelijk reglement GrA, Gerechten in Selwerd en Sappemeer (GSS), inv. nr. 1759.

²¹ GrA, GSS, inv. nr. 93.

Afb. 10 Grosse van het contract waarbij Jan Daniels een tasseschuit verkoopt aan Jan Roelofs Kiever en Jacobina Middelburg, 1769.

Procedure in eerste aanleg

In grote lijnen verliep de rechtszaak als volgt. Na een verzoek daartoe verkreeg Daniels een dagvaarding van het gerecht van Selwerd. Hierin eiste hij dat Kiever het openstaande bedrag van de koopprijs zou voldoen of een zekerheid zou stellen. Mocht hij in gebreke blijven om aan dat deel van de eis te voldoen, dan zou Kiever niet met zijn schip uit de jurisdictie mogen vertrekken. De dagvaarding werd op 3 en 6 juni aan de zoon en de knecht van de afwezige Kiever overhandigd. Daar de gedaagde niet binnen de voorgeschreven tijd op de eis reageerde, werd de vordering aan Daniels toegewezen (de gedaagde werd contumax verklaard).

Na zijn terugkomst bemerkte Kiever wat er was gebeurd en op zijn beurt deed hij 19 juni Daniels een dagvaarding (een zogenaamd mandaat van relief) toekomen, waarin hij opheffing van de akte van verstek eiste. Na de betekenis aan Daniels werd de eis op 21 juni 'in actis' gebracht, waarmee de procedures voor de rechtbank een be-

Procc. der Laars
den 24ten 1774

P

Ondergeschreven verklaare door dezen verzocht
ende gequalificeerd te hebben de H^{ren} D^{ren} W. M. de Raadt
en C. Wichers . . . Advocaaten voor de Hoge
Justitie Kaamer van Stad en Lande om myn patrocine-
ren in zodaane Proces, als tusschen mij als Appelant
en Jan Jacobs Kuyper Appellant en
~~de byzdays Jolle~~; wien's procedures door des zelfs
Widwe Jacoba Middelhuis volgens acte van den 8ten May 1772
op haar naam en in zette als boedelhouster van wylen haar
Ehemani nalatenschap zyn geraffumeert, op de byzdays
Rolle.

by welgemelte Hoge Justitie Kaamer aanhangig is,
het zelve ten einde toe te vervolgen, en waar te ne-
men, voorts daar in te doen en handelen, als Dezelve
dienstig en nodig zullen oordelen; en ~~als~~ zelfs prae-
sent zynde zoude . . . kunnen en mogen doen; met expres
beding, dat ingevalle tot de eene of andere actus eeni-
ge nadere of specialer Volmacht mogte worden ver-
eischt, dezelve dezen voor geïnseereerd zal worden ge-
houden; belovende al het gene door genoemde Advocaaten
aan wien mede de Magt van substitutie en assumtie
word opgedragen, ten dezen word verricht te zullen
ratihaberen, van weerden houden, en doen houden als
of door zelfs personelyk waare uitgevoerd, Dezelve
wegens reeds gedaane, en nog te doene expensen te
indemniseren, en nae praescript van de Wet te salari-
seren; tot welkers naakoming myn Persoon . . . en Goe-
deren verbindt als naa rechte.

Actum ~~den~~ den 23ten Dec 1774.

Jan Daniels

Afb. 11 Volmacht van Jan Daniels voor de advocaten W.M. de Raadt en C. Wichers, 1774.

gin konden krijgen. Begin 1772 overleed Kiever evenwel²², maar op 8 mei 1772 kreeg zijn weduwe Jacoba Middelburg toestemming om hem in rechte als eiseres op te volgen. Uiteindelijk, nadat de zaak 22 keer op de rol was geweest, wees het gerecht van Selwerd op 25 februari 1774 vonnis.²³ De vordering van eiseres werd toegewezen, maar het gerecht bepaalde in zijn vonnis tevens dat de eiseres geen aanspraak kon maken op vergoeding van gemaakte kosten. Hoewel over de hoogte van dit bedrag geen mededelingen voorhanden zijn, zal deze toch aanzienlijk zijn geweest.

Jacobica Middelburg voelde zich met deze uitspraak tekort gedaan en ging in beroep bij burgemeesters en raad van de stad Groningen.²⁴ In hun vonnis van 9 november 1774 bevestigden zij de uitspraak, door het gerecht van Selwerd eerder gedaan. Daarmee was de zaak niet uitgeput. Eiseres stond van dit vonnis nog beroep open op de Hoge Justitiekamer. Daarvan maakte zij dan ook gebruik.

Procedure in hoger beroep

Voor een reconstructie van de procesgang in civiele zaken in hoger beroep zijn we voornamelijk aangewezen op rolboeken, notulen van rechtezittingen (waar overigens zeer summier genotuleerd werd) en de registers van sententies. Procesdossiers zijn nauwelijks bewaard. Het dossier in de zaak tussen Jacoba Middelburg en Jan Daniels, dat wel bewaard is, is echter niet gevormd door de rechtbank, maar door een van de advocaten van Jan Daniels (HJK inv. nr. 1270)²⁵.

Met gebruikmaking van dit dossier en de eerder genoemde registers willen we proberen, aan de hand van hetgeen in paragraaf 3 is gesteld, de zaak op de voet te volgen.

Voor de beantwoording van de vraag of een zaak in hoger beroep is behandeld, is het allereerst van belang om de appelrol te raadplegen. De appelrol van de Hoge Justitiekamer is ingedeeld naar het landschap waar de zaak in eerste instantie is behandeld. In dit geval dus het gerecht van Selwerd. Raadpleging van de appelrol bracht aan het licht dat Jacoba Middelburg op 16 november 1774 inderdaad hoger beroep aantekende tegen het vonnis van burgemeesters en raad (HJK 1230a). Tevens is hierbij vermeld dat dr. Engelhardt haar advocaat was.²⁶ Om een zaak verder te volgen voor de rechtbank is het van belang te weten op welke weekdag deze voor de Kamer werd behandeld. Er zijn namelijk verschillende series van rolboeken die met

²² In verband met het overlijden van Kiever werd op 8 februari 1772 een inventaris van de nagelaten boedel opgemaakt, waarin sprake is van 'papieren blijken', waarvan sommigen in het procesdossier zijn opgenomen, GrA, GSS inv. nr. 935.

²³ GrA, GSS, inv. nr. 38 en 39.

²⁴ GrA, Toegang 1534 Stedelijke rechterlijke colleges te Groningen, 1476 {04033} 1811, III a152.

²⁵ Tot advocaat bij de Hoge Justitiekamer werden vanaf 1749 alleen personen toegelaten die tot 'doctor of licentiaat in de regten bij een bekende universiteit' waren gepromoveerd, om 'admissie' hadden verzocht en de gebruikelijke eed hadden afgelegd.

²⁶ Registers van admissie van advocaten bij het Hof zijn niet bewaard. Waarschijnlijk betrof het hier Jan Arnoldus Engelhardt, die 29 juni 1766 te Groningen in het huwelijk trad met Tjaakje Jeipes. In 1754 schreef Engelhardt zich in op de Groninger universiteit waar hij in 1761 promoveerde. De titel van zijn proefschrift luidde *De persona legislatoris moralis seu iuribus et obligationibus legislatori que tali inhaerentibus*.

met de notulen van de Hoge Justie
 Procs. Omnibus Dominis Vrijdags den 9. December 1774.
 In Sacke Jan Roelofs Kiever, wiens procedures door des seggs
 Weria Jacoba Middelburgh volgens acte vanden 8. May 1772 op
 haar naam en ingefte, als bedechter van wijlen heer Thomans nala-
 tenschap, zijn gereassumeert Appellante En Jan Daniels Appellaat, Van
 Soerabesjantje, als de Edele Mogende Heeren Borgeren en Raad in
 Groningen op den 9. November 1774 taffen partijen bekien afggeven
 hebben de ~~acten~~ en Notmannen op instantie van Partijgen-
 der savor Advocaaten hinc inde gelast volmacht van de Principalen te
 produceren, En in acte's doentekenen, dat de Appellante deela-
 reende het huys van de Procureur Ver oetgegh gesellen tot domicilium
 citandi, ~~als ook~~ dat in dezer gear. andere bijlen sou ope-
 bruiken dan reeds by den Raad waeren geproduceert, Wints dat
 de appellaat tot domicilium citandi stede het huys van de
 Procureur oekholten.

Afb. 12 De zaak tussen Jan Roelofs Kiever en Jan Daniels komt voor het eerst voor in de notulen van de Hoge Justiekamer, 1774.

weekdagen corresponderen en die een onmiddellijke relatie hebben met het landschap waar de zaak in eerste instantie werd behandeld. Voor het gerecht van Selwerd was dat vrijdag (artikel 5 ordonnantie op de appellen). Dat betekent dat men de rol van zaken van het Westerkwartier moet raadplegen, die eveneens op vrijdag werden behandeld en waarin men dus ook de Selwerder zaken vindt (HJK 1081). Via de rolboeken, die alleen maar de namen van partijen en de datum waarop een zaak voorkomt bevatten, kan men vervolgens op eenvoudige wijze toegang krijgen tot de notulen van de rechte dagen.

De eerste maal dat de zaak in de rolboeken verschijnt is op 25 november 1774. Maar pas 14 dagen later, op 9 december, vinden we de zaak voor de eerste maal in de notulen van de Kamer vermeld (HJK inv. nr. 1002). Deze zitting diende om vast te stellen of de volmacht van de advocaten van beide partijen in orde was, of ze een procureur (een procesvertegenwoordiger)²⁷ hadden gekozen die namens de partijen kon optreden als citatieadres, en of partijen van zins waren bepaalde stukken aan het dossier toe te voegen. Dat laatste bleek niet het geval. De advocaten van beide partijen lieten aantekenen dat ze hun verweer wilden voeren op basis van de stukken, die ook hadden gediend in het proces voor burgemeesters en raad.

Vervolgens kwam de zaak vanaf 20 januari tot 24 maart 1775 wekelijks op de rol.

²⁷ Een jurist verenigde wel de functies van advocaat en procureur in zich, maar kon blijkens de stukken in bewaarde procesdossiers beide functies niet in een en dezelfde zaak vervullen.

Appellant @ de Weesheer P. de Loek
 Appellant, hebben de Hoge Justie en Hoge
 Justie verzoeken van partijen, op nadere
 gedifferentieert.

De zaak van de H. Justie van N. van
 Buttinga Appellant @ Mevrouw M. H.
 Trip, wed. W. van de H. Gorgens H. van
 Winderen, Appellate — adid.

De zaken Jan Roelofs Kiever, wijs proces-
 dures door desdijlt wed. Jacoba middel-
 burg, volgens acte van den 8. may 1772,
 op haar naam en in ghe als bedelhou-
 der van wylen haar, Ihemans nalaten-
 schap zijn gereassumeert, waarvoor de
 procureur Versteegh, volgens acte van
 den 9. December 1774, domicilium uitagor-
 deert aangenomen, Appellant @ Jan
 Daniels waarvoor de Procureur thot-
 tens domicilium uitagor deert aange-
 nomen, Appellaat, van sodane senten-
 tie, als de Hoge Gorgenssteren en
 in Groningen, op den 8. November 1774, tus-
 schen partijen hebben afgegeven
 waar by was geconfirmeert de sententie
 by het Gerichte van Selwen, des 2. Feb.
 1774, tuschen deselve partijen ergaant,
 by welke der Impet. Jan Appellanten/
 uitgebragte mandaat van helijf was
 geconfirmeert, met compensatie van
 kosten.
 Gedeende de Appellante, te vande, heeft
 geïnstituert Appel gort, en de
 gereene sententie en met relatie tot de
 compensatie van kosten gereassumeert.
 Den 1. einde voordragend, te vande, zijn
 de rugge konst van een reise na Holland
 in de maand Junij 1771, waarvan zijnde
 geïnstituert een acte van condumanele
 contermatie van een arrest, in zyn af-
 schietie tegens hem uitgebragt, hy quom
 slaakt was geword en een mandaat
 van helijf te emaneren tegens de regent
 voordige Appellaat, om tot moeten gedon-
 gen, dat de Impet. werden gerelevert
 van sodane condumanele acte, als den
 den 7. Junij 1771 in iudicio selwen
 tegens Impet. had behomen, in voegen
 aldaar eodem dato in activ was gebast
 en den 13. Junij aan Jan Roelofs Kiever
 vertoont, zangasien gedz deselve inden
 wettrige citatie van den Impedanten,
 hadde versoght en geobteneert.

Afb. 13 Op vrijdag 31 maart 1775 werd de zaak tussen Jan Roelofs Kiever en Jan Daniels voor de Hoge Justiekamer behandeld. De verhandelingen werden uitgebreid genotuleerd en er werd direct vonnis gewezen.

Het uitstel, dat steeds op verzoek van partijen geschiedde, was waarschijnlijk bedoeld om de advocaten in de gelegenheid te stellen hun verweer voor te bereiden. Pas op 31 maart vond de mondelinge behandeling voor de rechtbank plaats (HJK inv. nr. 1003). In zijn conclusie van eis vroeg de advocaat van eiseres om herziening van het vonnis van burgemeesters en raad voor zover het de betaling van de rechtskosten betrof. Hij concludeerde dat de dagvaarding destijds onwettig was geweest en wel op meerdere gronden:

dewijl de citatie van arrest bij haare absentie was uitgebragt en aan haar minderjarigh soontje van 12 jaren oud geexploiteert, gelijk uit het relaas van de schults in dorso van 't mandaat en uit de geproduceerde doopcedul van gemelte soontje gebleek.

Overigens maakte de eiser hier een fout. Uit het afschrift van de doopakte blijkt dat het zoontje op 8 juni 1757 te Amsterdam was gedoopt. Het ventje was dus ten tijde van de dagvaarding geen 12 maar 14 jaar oud. Verder concludeerde eiser dat de afwezigheid van Kiever terecht en gewettigd was, waarbij hij zich beriep op het tweede boek van het Selwerder Landrecht, artikelen 15 en 16, alsmede op het Oldambster en Ommelander Landrecht. In zijn eigen woorden: de

absentie was allesints wettigh en excusabel geweest, vermits deselve het ongeluk hebben-de gehad sijn schip (dat hij van appellaat [=Daniels] had gekogt) in Denemarken op zee te verliesen, door de raadsheer Matthias Eberhard Laurentzen te Tadingen op een trekschui-te als setschipper was gesteld, welke dien heer voor hem had gekocht, waarvan de betalin-ge aan zijne correspondenten in Holland, de heeren Gerdes en Smit had aanbevolen, wer-waarts de appellat [=Kiever] om met deselve te rekenen destijds vertrokken was geweest.

De conclusie van eiseres lag voor de hand. Aangezien de dagvaarding van Daniels onwettig was, had het gerecht van Selwerd de eiseres nooit tot betaling van de rechtskosten mogen veroordelen. Immers, deze kosten waren ontstaan als gevolg van een aangespannen rechtzaak tegen een onwettige handeling. En dat Daniels de zaak met een beroep op allerlei procedures jarenlang had vertraagd, sprak ook niet in zijn voordeel. Daarmee had hij zich gekwalificeerd als een 'temerarius litigator', dat wil zeggen 'lichtvaardige procespartij' en alleen daarom al tot betaling van de rechtskosten moeten worden veroordeeld.

In zijn conclusie van antwoord vroeg de advocaat van Daniels om verwerping van het ingestelde appel en instandhouding van het vonnis van burgemeesters en raad. Wat betreft de dagvaarding van Daniels concludeerde hij dat daar niets mis mee was

daar volgens het Ommelander Landrecht mitsgaders de procesordre van den Hove, [Johannes] Voet [Commentarius ad Pandectos] ad tit. de in jus vocando [D. 2,4], en meer andere regtsgeleerden, het genoeg was dat bij absentie van de gedaagde de citatie aan een der huisgenoten of an de nabuiren geschiede.

Praditer Haal Seeret.
Gron den 10 Junij 1774.

Copia

(L. S.)

Voaff

S

Ik ondergeer. betuige, dat in
het doop boek bij de gemeente
alhier tot Amsterdam, toe-
gedaan de onveranderde
Confessie van Augsburg,
blijkt den 10 Junij Anno 1757.
Gedaapt is van D. Jacobus Zoon
een kind, genaamt Raeslof
daer af de vader te baek
staat Jan Roeloff en moeder
Japikje van Middelburg en
getuigen Melgert Claas en
van Ned & Annatje Kraede.
Dit aldus uit het voorre boek
uitgetrokken, t'oir konde der
Waarheid, dit getekent Dordrecht
Anno 1774. / onder Hand/

Al Dienstwillige J. Breckenberg

Koster

Coltat. accord.

176 1775

Maart Van zodane Sententie als de H. B. en Raad
Vrijdag 31 de in Gron. op ding gbr 1774 tusschen partijewel
 Roelf Kiever de Sententie bij het gezigte van selwert den
 de post Procur.
20 Febr 1774 tusschen de drie partijen ergens
 appellant by welke derwijst form appellanten / selgebrag
 Jan Daniels de te mandaat van Rely was geconfermeert
 post Procur. met Comp. van Costen.

appellat Door partijen hier of wy dlozig zynde ge-
 dispu teert hebbende
 Het ingestelde appel goud en
 de Sententie van B. en Raad
 & klaarende de Sententie vast
 gezigte van selwert met telat
 tot de Comp. van Costen geconfor-
 meert.

April

Maendags de Van zodane Sententie als de Ed. Hoog H. B. en Raad
Tuesdags en Raad in Gron. op d 26 Jan 1774 tusschen
 als curator o. partijen hebben afgegeven waar by dit appel
 Beering Weda.
 H. Klein. laten geinstitueerde appel by B. en Raad van

appellant een appoinctement, in dato d. 22. April 1773.
 M. Klein Weda. by het welk partijen Zaak na gehoorde Clap.
 Blot en oud. part, an de Ordinaeris Cours van Justitie was
 appellaten gere nooyceert / was goed & klaart, en de af-
 ge gevene apostille was geconfermeert vonds

der en geenvoyeert an de H. Raad van
 het Neder gerichte om partijen te reguleren.
 Door partijen onderling Questies over het
 anstellen van een Curator, Bonorum,
 hier of wy dlozig zynde gedisputaat
 hebben de H. de afge gevene Sententie
 van Borgers en Raad
 geconfermeert

Maandag
1775

Afb. 15 Dictum van het eindvonnis in de zaak tussen Roelf Kiever en Jan Daniels, 1775.

Daarnaast probeerde de gedaagde partij twijfel te zaaien over de afwezigheid van Kiever (en gelijk ook over diens betrouwbaarheid). De afwezigheid was niet bewezen en het

veeleer te denken was dat hij [=Kiever] zich in deze provincie ter schuil had gehouden om zich de betaling van 't verschuldigde coopschat te onttrekken, gelijk ook de verkoping van het anker en touwen insgelijk scheen ingerigt om de appellaat [=Daniels] van zijn dugtigh credit te frustreren.

Hierna kwamen beide partijen nog in repliek en dupliek aan het woord. Maar zoals bij veel verhandelingen het geval was, zijn die ook in deze zaak niet genotuleerd. Op basis van het verweer van beide advocaten en de stukken (er is sprake van een 'menigte van akten' die zijn voorgelezen) deed het Hof uitspraak. Het wees de vordering van eiseres toe en verklaarde het vonnis van burgemeesters en raad en het gerecht van Selwerd, voor zover het de kostenveroordeling betrof, gereformeerd, dat wil zeggen herzien.

Jan Daniels was in deze zaak de verliezer, niet alleen omdat de eis van de tegenpartij was toegewezen, maar vooral vanwege de hoge kosten. Het salaris voor zijn advocaten bedroeg bijna 80 gulden. Omdat hij dit bedrag niet direct voldeed, werd hij door zijn advocaten gedagvaard om het te voldoen.

5 ARCHIEF EN TOEGANGEN

De Hoofdmannenkamer vergaderde tot in de achttiende eeuw op het stadhuis van Groningen. Het moge dan ook niet verwonderen dat geen strikte scheiding plaats had tussen het stadsarchief en dat van de kamer. Ook toen in 1749 de Hoofdmannenkamer een provinciaal hof werd onder de naam Hoge Justitiekamer, bleef het archief op de Groninger stadhuis liggen.

De archieven van Hoofdmannenkamer, Hoge Justitiekamer en (vanaf 1795) hof provinciaal of hof van justitie zijn als een geheel geïnteriseerd door dr. W.J. Formsma. Ze worden bewaard in de Groninger Archieven.

Ook in de Ommelander archieven bevinden zich enkele stukken van warven en Hoofdmannenkamer (inv. nrs 40-57).

De toegangen op deze archieven zijn:

W.J. Formsma, *De archieven van de Hoge Justitiekamer in Groningen en andere gewestelijke rechterlijke instellingen tot 1811*. Z.pl. en j.

W.J. Formsma, *Inventaris van de Ommelander archieven*. 's-Gravenhage 1962.

De archieven van de plaatselijke gerechten zijn geïnteriseerd in de reeks Toegangen 730-735.

6 LITERATUUR

Over de staats- en rechtsinstellingen die in vroeger eeuwen op het grondgebied van de huidige provincie Groningen gefungeerd hebben, is verhoudingsgewijs veel gepubliceerd. Een bondig overzicht van deze instellingen is te vinden bij

W.J. Formsma e.a. (red.), *Historie van Groningen. Stad en Land* (Groningen 1976), en wel in de hoofdstukken VI, IX, XIV en XV.

Een overzicht van het Groninger recht geeft P. Brood, *Het oude Groninger recht in hoofdlijnen* (Groningen 1999).

Een eigentijds inzicht in het Groninger recht geeft het boek van de Groninger jurist Paulus Laman. Hij doet dat in de vorm van vraag en antwoord, waardoor de lezer veel te weten komt over de rechtspraktijk. Voortdurend maakt hij ook het onderscheid tussen de verschillende rechtsgebieden van Stad en Lande:

[Paulus Laman,] *Anleiding tot de eerste beginselen der Groninger regtskennis* (Groningen 1738, 3e druk 1778).

Daarnaast zijn aan te bevelen:

A.S. de Blécourt, 'Het uiteinde der warven', *Groningsche Volksalmanak* 1925, 19-53

P. Boekholt e.a. (red.), *Rondom de Reductie. Vierhonderd jaar provincie Groningen 1594-1994*. Groninger Historische Reeks 10 (Assen 1994)

P. Brood (red.), *Van Beeldenstorm tot Reductie van Groningen* (Groningen 1994)

R.P. Cleveringa, *Gemeene landswarfen. Hoofdmannenkamer te Groningen tot 1601* (Groningen 1934)

R.P. Cleveringa, *Revisie en beroep te Groningen* (Groningen 1949)

J.A. Feith, 'De praktijk van het reglement reformatoir van 1749 ten opzichte der crimineele rechtspraak in Stad en Lande van Groningen', *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, derde reeks, 5 (1888), 123-156

J.A. Feith, 'Crimineele rechtspraak van Gedeputeerde Staten van Stad en Lande', *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, vierde reeks, dl. 1 (1900), 175-205

W.J. Formsma, *De wording van de Staten van Stad en Lande tot 1536* (Assen 1930)

W.J. Formsma, *De Ommelander strijd voor zelfstandigheid in de 16e eeuw (1536-1599)* (Assen 1938)

J. Frima, *Het strafproces in de Ommelanden tusschen Eems en Lauwers van 1602-1749* (Amersfoort 1920).

- J.E. Heeres, *De wijzigingen in den regeeringsvorm van Stad en Lande in de jaren 1748 en 1749. Eene bijdrage tot de geschiedenis der provincie Groningen* (Groningen 1885)
- K. Hildebrand, *Het reglement reformatoir in Stad en Lande in de praktijk 1749-1780* (Groningen 1932)
- W.H. Kam, 'Rechtsgebouw te Groningen', *Groningsche Volksalmanak* 1918, 22-53
- E. van Roosmalen-Mann, *De procesgang bij de Hoge Justitiekamer als provinciale vierschaar van Groningen* (scriptie RUG 1972).
- C.W. Star Busman, *Hoofdstukken van burgerlijke rechtsvordering* (Haarlem 1948).

Een handig hulpmiddel bij het raadplegen van juridische teksten is:

[F.L. Kersteman], *Practisyns woordenboekje of Verzameling van meest alle de woorden in de rechtskunde gebruikelijk*. Herdruk Den Haag 2006, CB-reeks nr. 14.

7 LIJST VAN ILLUSTRATIES

Omslag: Zegel van de Hoofdmannenkamer en Hoge Justitiekamer, 1603. RHC Groninger Archieven, Huisarchief Farmsum, inv.nr. 835a.

- 1 Het raad- en wijnhuis op de Grote Markt te Groningen. Uit: A.T. Schuitema Meijer, *Album van Oud-Groningen 1750-1880*, blz. 42.
- 2 Kaart van het gewest Stad en Lande, 1784. RHC Groninger Archieven.
- 3 Klauwregister van Doezum, 1601. RHC Groninger Archieven, archief van de Hoge Justitiekamer, toegang 136, inv.nr. 1874.
- 4 Het pand in de Oude Boteringestraat in Groningen, waar de Hoge Justitiekamer vanaf 1755 zitting hield. Uit: A.T. Schuitema Meijer, *Album van Oud-Groningen 1750-1880*, blz. 149.
- 5 Plattegrond van het gebouw van het Hof van Justitie, tot 1795 Hoge Justitiekamer, waarbij de situatie vóór 1839 wordt weergegeven. RHC Groninger Archieven, toegang 817, inv. nr. 654.
- 6 Mandaat aan abten, prelaten, hoofdelingen en eigenerfden met betrekking tot de opbrengst van de accijns op het bier, 1521. RHC Groninger Archieven, archief van de Hoge Justitiekamer, toegang 136, inv.nr. 31.
- 7 Voorbeeld van een gedrukt en geschreven mandaat, 1770. RHC Groninger Archieven, archief van de Hoge Justitiekamer, toegang 136, inv.nr. 1101, fol. 237.
- 8 Rolboek van zaken van het Westerkwartier, 1774. RHC Groninger Archieven, archief van de Hoge Justitiekamer, toegang 136, inv.nr. 1081.
- 9 Rolboek van appel van vonnissen van zaken in hoger beroep, door burgemeesters en raad gewezen van de ambtman van het Gorecht, 1775. RHC Groninger Archieven, archief van de Hoge Justitiekamer, toegang 136, inv.nr. 1230a.
- 10 Grosse van een contract waarbij Jan Daniels een tasseschuit verkoopt, 1769. RHC Groninger Archieven, archief van de Hoge Justitiekamer, toegang 136, inv.nr. 1270.
- 11 Volmacht van Jan Daniels voor de advocaten W.M. de Raadt en C. Wichers, 1774. RHC Groninger Archieven, archief van de Hoge Justitiekamer, toegang 136, inv.nr. 1270.
- 12 Notulen van de Hoge Justitiekamer, 1774. RHC Groninger Archieven, archief van de Hoge Justitiekamer, toegang 136, inv.nr. 1002, folio 393.
- 13 Notulen van de Hoge Justitiekamer, 1775. RHC Groninger Archieven, archief van de Hoge Justitiekamer, toegang 136, inv.nr. 1003, folio 138.
- 14 Uittreksel uit het doopregister van de Lutherse gemeente in Amsterdam, 1774. RHC Groninger Archieven, archief van de Hoge Justitiekamer, toegang 136, inv.nr. 1270.
- 15 Dictum van het eindvonnis in de zaak Kiever-Daniels, 1775. RHC Groninger Archieven, archief van de Hoge Justitiekamer, toegang 136, inv.nr. 1042, folio 186.

8 GLOSSARIUM

In dit glossarium staan de meest voorkomende juridische termen, zowel in deze procesgids als in de registers en dossiers van de Hoge Justitiekamer.

<i>actum ut supra</i>	gedaan als boven (de in het stuk beschreven handeling heeft plaats gehad op de bovenaan het stuk behandelde datum)
<i>admitteren</i>	toelaten
<i>ampliatie</i>	uitbreiding (van een regeling)
<i>appel institueren</i>	beroep instellen
<i>appellant</i>	degene die in hoger beroep gaat of is gegaan
<i>arrestant</i>	degene die een (getuigen)verklaring aflegt
<i>cas</i>	zaak, geval
<i>causa</i>	zaak, de zaak waarover het geding gaat
<i>cautie</i>	borgstelling
<i>citatie</i>	oproeping, dagvaarding
- van arrest	oproep tot beslaglegging
<i>condemnatie</i>	veroordeling
<i>confirmeren</i>	bevestigen
<i>contenderen</i>	eisen
<i>(ge)contumaceerde</i>	degene die, hoewel hij daartoe wel verplicht was, niet op een zitting van de rechtbank is verschenen en daarom contumax verklaard is
<i>(in) contumaciam</i>	aantekening dat de gedaagde de op het mandaat gestelde boete op niet-verschijnen moest betalen
<i>contumax</i>	weerspannig, zie verder onder <i>contumaceerde</i>
<i>declinatoire exceptie</i>	verweermiddel waarmee de gedaagde de bevoegdheid van het hof in de betrokken kwestie betwistte of de rechters wraakte
<i>defaillant</i>	de niet-verschenen partij
<i>differeren</i>	verschillen, uitstellen

dilatoire exceptie	uitstel van antwoord verzoeken om allerlei andere redenen, bijvoorbeeld om zich op het antwoord te beraden
domicilium citandi	woonplaats waar een gedaagde opgeroepen kon worden
exceptie	verweermiddel
excipient	degene die zich verzet
gravamina	bezwaren
impetrant	eiser
inhaereren (van gerechtelijke informatie)	inbrengen, invoegen
intendit	omschrijving van de eis, alsmede de hoogte van de kosten
interlocutoire sententie	tussenvonnis
interrogatoria	ondervragingen
jura	tarief (van een rechterlijk ambtenaar of advocaat)
juramentum calumniae	eed ter ontkenning van kwade trouw
litigator	hij die een proces aanspant
litiscontestatio	rechtsmoment van het erkennen of het loochenen van de eis
mandaat	bevel, last
– ad audiendam sententiam	last om een vonnis aan te horen
– van relief	bevel om te worden hersteld in zijn rechtspositie
namptiseren	bij voorraad storting van het gevorderde bedrag door de gedaagde bij gedeeltelijke ontkenning van de eis
peremptoire exceptie	verweermiddel dat de gedaagde kon bewijzen dat aan de gestelde eis reeds voldaan was
positie	geschrift waarin het standpunt van de partij werd weergegeven in artikelen
pro consilio	om advies
probatoria	bewijsstukken
produceren	het leveren van bewijs
recueil	kort verhaal, verzameling van stukken
relief	afwezigheid van verweerder geldig verklaard en verstek gezuiverd
reproches	bezwaren tegen de getuigenverklaring
reformeren	een vonnis herzien
résumé	samenvatting van het proces
salvatien	geschrift ter ondersteuning van de eigen bewijzen

stilzwijgende submittie

verdagvaarding

wetebrief

gedaagde onderwerpt zich aan het oordeel
van de Kamer

citatie, dagvaarding

kennisgeving, een brief die de persoon
aan wie hij gericht is, doet weten dat enige
rechtshandeling op een bepaalde dag en
uur zal plaats hebben

De macht van de stad Groningen over de Ommelanden is bijna spreekwoordelijk. Het stapelrecht, dat eenieder dwong zijn waren op de Groninger markt te brengen, is het bekendste voorbeeld. Maar ook de organisatie van de rechtspraak heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de hegemonie van de stad. In de zestiende eeuw nam de Hoofdmannenkamer bijna de gehele rechtspraak in het gewest over, terwijl zij ook bestuurlijke bevoegdheden had. Na de staatsrechtelijke wijzigingen van 1749 werd de Hoge Justitiekamer, als opvolger van de Hoofdmannenkamer, veel meer een beroepsinstantie.

Deze PROCESGIDS geeft de hoofdlijnen van het procederen in civiele zaken voor Hoofdmannenkamer en Hoge Justitiekamer, zowel in eerste instantie als in appel. Met behulp van deze gids kan een onderzoeker zijn weg banen door het archief van de Kamer. Hierin is veel te achterhalen over de samenleving van Stad en Lande.

Dr. P. Brood is werkzaam bij het Nationaal Archief, dr. E. Schut bij de Groninger Archieven. De serie PROCESGIDSEN is een initiatief van de Stichting tot uitgaaf der bronnen van het Oud-Vaderlands Recht.

